

ÂL-İ İMRÂN 149-200

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿149﴾

بَلِ اللَّهُ مَوْلِيكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿150﴾

149. “Ey îman edenler! Eğer kâfirlere itaat ederseniz, sizi topuklarınızın üzerinde gerisin geri (küfre) döndürürler de, büsbütün hüsrana uğrar, eli boş dönersiniz.”

150. “Bilâkis sizin mevlânız/dostunuz sadece Allah’tır ve O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.”

Tefsir:

149. Uhud Gazvesi’nde Ayneyn tepesine yerleştirilen okçular, Allah Rasûlü’nün emrine tam olarak itaat etmedikleri için müslümanlar iki ateş arasında kalmış, zor anlar yaşamışlardı. O esnâda Rasûlullah (s.a.v)’in öldüğüne dâir yalan bir haber şâyî olmuş, bunu fırsat bilen münâfıklar, mü’minlere:

“Kardeşlerinize dönün ve yeniden onların dînine girin!” demeye başlamışlardı. Bu hâdisе üzerine yukarıdaki âyet-i kerimeler nâzil oldu. (Zemahşerî, I, 205)

Bazı âlimler ise bu âyet-i kerimelerin yahudiler hakkında nâzil olduğu görüşündedir. Nitekim yahûdiler, Uhud Gazvesi’nden sonra müslümanların kafalarını karıştırıp onları dinleri husûsunda şüpheye düşürmek için:

“–Şayet Muhammed ﷺ iddia ettiği gibi gerçekten peygamber olsaydı yenilmez, bu tür hâdiselerle karşılaşmazdı. Onun durumu da aynen diğer insanlar gibidir. Bir gün lehine olursa bir gün de aleyhinedir, bazen gâlip gelir, bazen mağlûb olur!” demişlerdi. (Alûsî, Râhu’l-Maânî, IV, 87)

Müslümanlar, inançsızların sözleri karşısında son derece dikkatli olmalıdır. Onların yanlış ve aldatıcı sözlerine uydukları takdirde yavaş yavaş dinlerinden uzaklaşarak dünya ve âhirette büyük kayıplara uğrayacaklarını bilmeleri gerekir. Nitekim ashâb-ı kirâm, o zaman münâfıklara ve yahûdilere tâbî olsalardı, Allah’ın rızâsını kazanmak için çıktıkları Uhud seferinden Medîne’ye elleri boş olarak döneceklerdi. Aynı şekilde, ebedî saâdeti kazanmak için gönderildikleri dünya seferinden, hüsrâna uğramış ve her şeylerini kaybetmiş bir vaziyette âhirete intikâl edeceklerdi.

Sâdece Asr-ı Saâdet'te değil, nerede ve ne zaman olursa olsun, İslâm'ı kabul etmeyen insanlara kayıtsız şartsız itaat etmek, kişiyi aşağılara düşürür, uçurumlara yuvarlar ve esfel-i sâfiline sürükler. Ancak âyetten, “kâfirlerin hiçbir sözü kabul edilmez” mânâsı anlaşılmalıdır. Âyetteki ifadeyi tahsis ederek; “**dalâlet husûsunda itaat ederseniz**” şeklinde anlamalıdır.

150. Mü'minlerin asıl itaat edip dost bileceği ve yardımını talep edeceği yegâne varlık, Allah Teâlâ'dır. Allah'a dost olanların, müşriklere ve münafıklara ihtiyacı yoktur. Öyleyse Mevlâ'mıza itaat edip O'na yaklaşma gayreti içinde olmamız îcâb eder.

Âyetteki “**Mevlâ**” kelimesi; sahip, dost, arkadaş, yardımcı, koruyucu, gözetici gibi mânâlara gelir. Allah, mü'minlerin Mevlâ'sıdır, O, dostlarını ve velayeti altındakileri korur, onlara yardım eder, onları zafere ulaştırır ve menfaatlerini gözetir.

Aslında kâfirlere itaat etmeye gerek yoktur ve onlardan herhangi bir yardım da gelmez. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

سَأَلْتَنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرَّغْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمُ
النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿151﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ أَخُسُّوهُمْ بِآذِنِهِ حَتَّى إِذَا
فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَىكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا
وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ ﴿152﴾ إِذْ تَضَعُدُونَ وَلَا تَلُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَىٰكُمْ فَأَتَابَكُمْ
عَمَّا بَعِمَ لَكِنِّي لَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿153﴾

151. “Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaları sebebiyle kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Sonunda varıp dayanacakları yer de cehennemdir. Zâlimlerin kalacağı yer, ne kötüdür!”

152. “Elbette Allah size olan vaadini yerine getirdi. O'nun izniyle düşmanlarınızın kökünü kazıyordunuz, nihayet öyle bir an geldi ki, Allah arzuladığımız (zaferi) size gösterdikten sonra zaafa düştünüz, (Hz. Peygamber'in verdiği) emir husûsunda tartışmaya kalktınız ve âsî oldunuz. Dünyayı isteyeniniz de vardı, âhireti isteyeniniz de... Sonra Allah, imtihan etmek için sizi, onları (mağlup etmekten) alıkoydu. Ancak günahlarınızı da şüphesiz affetti. Zaten Allah, mü'minlere karşı çok lütüfkârdır.”

153. **“O zaman siz yukarı doğru durmadan kaçıyor, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Peygamber de arkanızdan sizi çağırıyordu. Bunun üzerine, ne elinizden gidenlere ne de başınıza gelenlere üzülmeysiniz diye (Allah Teâlâ) size keder üstüne keder verdi. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”**

Tefsir:

151. Müslümanlar Allah’a itaat eder ve O’nun dostluğunu kazanırlarsa, Cenâb-ı Hak onlara her türlü yardımda bulunur, hatta karşılarında duran kâfirlerin kalbine korku atar. Nitekim Habîb-i Ekrem’ine, bir aylık mesâfeden düşmanlarının kalbine korku salma husûsiyetini bahşetmiştir. (Buhârî, Teyemmüm, 1; Müslim, Mesâcid, 3, 5)

Allah Teâlâ, inkâr edenlerin kalbine korku salmak için mü’minler tarafından da bir gayretin olmasını arzu buyurmaktadır. Bu sebeple:

“Düşman topluluğunu tâkip etmekte gevşeklik göstermeyin!..” buyurmuştur. (Nisâ 4/104)

Rasûlullah (s.a.v), bu ilâhî emre ittibâ ile Uhud’dan sonra kâfirleri korkutmak için tâkibe çıkmıştır. (İbn-i Hişâm, III, 52) Hâlbuki Efendimiz (s.a.v) ve Müslümanlar, o esnâda ağır yaralı ve pek yorgun vaziyetteydiler. Pek çoğunun biniti yoktu. Bunlar, birbirlerini sırtlarında taşıyarak Allah Rasûlü’nün yanında sefere iştirak ettiler. (İbn-i Hişâm, III, 53; Vâkıdî, I, 243, 269, 316, 334-335)

Efendimiz (s.a.v) askerlerine, gündüz odun toplayıp gece ayrı ayrı ateş yakmalarını emir buyurdu. Bunun üzerine beş yüz ateş yandı ve her yerden görünen ışıkları düşmanın kalbine korku saldı. (Vâkıdî, I, 338; İbn-i Sa’d, II, 49)

Neticede, Medine’ye dönüp müslümanların kökünü kazımayı planlayan müşriklerin kalbine büyük bir korku düştü ve kazandıkları nisbî zaferi kaybetme endişesiyle Mekke’ye doğru çekip gittiler. (İbn-i Hişâm, III, 56; Vâkıdî, I, 340)

Süddî’nin nakline göre, Ebû Süfyân ve müşrikler Uhud’dan Mekke’ye doğru yola koyulduktan bir müddet sonra bu yaptıklarına pişman olup:

“–Ne kötü yaptık! Müslümanların çoğunu öldürdük, az bir şey kalmışlardı, onları da bırakıp geldik. Haydi, dönün de köklerini kazıyın!” dediler. Tam dönme azmettikleri esnâda Allah Teâlâ kalplerine bir korku attı, böylece arzularından vazgeçtiler. (Vâkıdî, s. 129)

Cenâb-ı Hak, Hendek Gazvesi esnâsında ihânet ederek anlaşmayı bozan, sonra da kalelerine sığınıp savaş hazırlığı yapan yahûdilerin yüreğine de büyük bir korku salmıştır. Âyet-i kerîmelerde şöyle buyrulur:

“Allah, ehl-i kitaptan, onlara (müşrik ordularına) yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine korku attı; (onların) bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz.” (Ahzab 33/26)

“Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O’dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah’tan koruyacağını sanmışlardı. Lâkin Allah(ın azabı), onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku attı; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü’minlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri, ibret alın!..” (Haşr 59/2)

151. âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, **“korku salacağız”** buyururken “Biz” mânâsına gelen **“Azamet Nûnu”**nu kullanmıştır. Böylece ilâhî azamet ve heybetini, makâma münâsip olarak bütün insanlara hissettirmiştir.

Kâfirlerin kalbine atılan korkunun esas sebebi ise, onların Allah’a şirk koşmalarıdır. Zira onlar da biliyor ki, gönül bağladıkları varlıklar mutlak kudret sahibi değildir ve kendilerine yardım edemez. Âyetin devâmından anlaşıldığına göre **“şirk”**, hiçbir ilmî esâsa dayanmayan ve aklın kabul etmeyeceği yanlış ve haksız bir davranıştır. Diğer taraftan şirk ile küfür aynı mânâyâ gelir ve bu helâk edici vasıflara sahip olan insanların kalbi, dâimâ korku doludur. Bilhassa da savaş esnâsında... Müslümanlar günah işleyerek Allah’a ve Rasûlü’ne isyân etmedikleri müddetçe, kâfirlerin zafere ulaşacağından korkmamalıdır. Allah kâfirlere yardım etmez. O zâlimlerin âkıbeti hüsrândır. Dönüp dolaşıp sonunda varacakları yer (me’vâ), cehennemdir. Hakkı kabul etmeyenlerin varıp ebedî olarak kalacağı ve hiç ayrılmayacağı o yer (mesvâ) ne kötüdür!

152. Uhud’da olanlar olup Allah Rasûlü (s.a.v) Medine-i Münevvere’ye döndüğünde, ashabından bazıları:

“–Bu musîbetler başımıza nereden geldi. Hâlbuki Allah bize zaferi vaad buyurmuştu?” dediler. Bunun üzerine bu 152. âyet-i kerime nâzil oldu. (Vâhidî, s. 129)

Cenâb-ı Hak, mü’minlere; sabır, takvâ ve emre itaat gibi lüzumlu şartlara riâyet ettikleri takdirde yardım edeceğini vaad buyurmuştu.¹ Nitekim günün ilk saatlerinde yardım etmiş ve çok isteyip hoşlandıkları zaferin yüzünü onlara göstermişti. Allah’ın izni ve yardımıyla müşrikleri öldürmeye ve ganimet toplamaya başlamışlardı. Bir müddet sonra okçulardan bir kısmının kalbi zaafa düştü. Sabredemeyip ganimet hırsına kapıldılar. Kumandanlarını dinlemeyip kendi görüşleri istikâmetinde yerlerini terk ettiler. Böylece **Rasûlullah (s.a.v)’in, ne pahasına olursa olsun ayrılmamaları yönündeki emrine isyân etmiş oldular. İçine düştükleri bu hazîn âkıbetin tek sebebi, dünyâ muhabbetiydi.** Neticede, dünyayı iste-

¹ Âl-i İmrân 3/125.

yenler vazifelerini terk edip harp meydanına ganimet toplamaya inmiş, âhireti arzu edenler de şehâdet makâmına nâil olarak cennete kanatlanmışlardı.

İşte o zaman ilâhî yardım yüz değiştirdi ve ilâhî imtihân vasfına büründü. Allah Teâlâ, hem emre itaat etmeyenleri cezâlandırmak hem de müslümanların musibet esnâsındaki sabırlarını ve îmandaki sebâtlarını imtihan etmek istedi. Allah'ın yardımı kesilince, kuvvetli olan düşman süvârileri Ayneyn (Okçular) tepesini dolaşarak müslümanları arkadan çevirdiler. Kaçmakta olan müşrikler de geri dönünce müslümanlar iki ateş arasında kaldı. Neticede 70 civârında şehîd verdiler, pek çoğu da yaralandı.

Ancak Cenâb-ı Hak, af ve merhametiyle muâmele ederek daha fazla zâyiat vermelerine müsâade etmedi. Müşrikler, müslümanları tamamen yok edemedi çekip gittiler.

Mü'minlerin başına gelen musîbetler, işledikleri günahlar yüzündendir. Yâni Allah ve Rasûlü'nün emrine muhalefet etmeleri sebebiyledir. Allah günahlarının bir kısmını bu dünyada cezâlandırmak sûretiyle tedip eder ve kendilerine öğüt verir. Ancak hatâlarının çoğunu da affeder. Böyle olmasaydı, günahları sebebiyle onları helâk ederdi. Aslında günah, insanın başına gelen belâdan daha fazlasını gerektirir. Lâkin Allah Teâlâ, mü'minlere karşı çok lûtuf ve ihsân sahibidir. Bu sebeple îman edip pişman olan kullarını lûtfuyla affeder ve onları helâk olmaktan kurtarır.

Cenâb-ı Hak, mü'minleri teskîn etmek için hemen onları affettiğini beyân etmiştir. Zira Allah'ın gazabından korktukları için mü'minlerin kalpleri durabilirdi. Bu durum, aynı zamanda mü'minlerin îmanlarındaki sadâkate delâlet etmektedir.

Burada bir de Kur'an'ın üslup husûsiyetlerinden birini görmekteyiz. Kur'an'da, mü'minler herhangi bir sebeple azarlandığında ardından, hemen onları tesellî edecek bir ifade gelir.

153. Müslümanlar Uhud'da iki ateş arasında kalınca bozulup dağılmışlardı. Dost düşman karışmış, hatta içine düştükleri telâş ve dehşet sebebiyle müslümanların birbirlerini yaralayıp öldürdüğü olmuştu. Peygamber (s.a.v) Efendimiz'in etrafında 14 kişi kadar bir topluluk kalmıştı. (İbn-i Sa'd, II, 42) İslâm ordusunun büyük bir kısmı sağa sola bakmadan kaçmış, kimi Medîne'ye kimi de dağa doğru gitmişti. Rasûlullah (s.a.v):

“–Bana doğru gelin ey Allah'ın kulları! Bana doğru gelin ey Allah'ın kulları!” diye nidâ edince otuz kişi gelip önünde diz çökerek:

“Senin yanından hiç ayrılmamak üzere, yüzüm yüzünün önünde siper ve kalkandır! Vücudum senin vücuduna fedâdır! Allah’ın nihâyetsiz selâmı dâimâ senin üzerine olsun!” dediler. (Vakıdî, I, 240; İbn-i Sa’d, II, 46; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 25)

İbn-i Abbâs (r.a) şöyle anlatır:

“Uhud’da günün ilk saatlerinde zafer Rasûlullah (s.a.v) ve ashabınındı. Öyle ki, müşriklerin sancaktarlarından yedi veya dokuz kişi öldürülmüştü. Sonra müslümanlardan pek çok kimse şehîd edildi. Müslümanlar dağa doğru koşmakla birlikte insanların “Mağara” dedikleri yere ulaşamadılar, ancak “**Mihras**” diye bilinen (Uhud Dağı’ndaki bir su) altında toplandılar. Bu esnâda şeytan da: “Muhammed öldürüldü!” diye yüksek sesle nidâ etti. Bunun gerçek olduğu hususunda kimse şüphe etmedi.

Biz öldüğüne inanmış vaziyette beklerken Rasûlullah (s.a.v) iki Sa’d (İbn-i Muâz ile İbn-i Ubâde) arasında ay gibi üzerimize doğdu. Onu kendisine has yürüyüşünden tanıdık. **Allah Rasûlü (s.a.v)’i görünce o kadar sevindik ki, sanki bize hiçbir şey isabet etmemiş gibi olduk.**” (Ahmed, I, 287-288; Hakim, II, 324/3163; Heysemî, VI, 110-111. Ayrıca bkz. İbn-i Hişâm, III, 68)

Müslümanların bir kısmı, Allah ve Rasûlü’nün emirleri karşısında gevşek davranıp dünyalığa heves etmiş ve savaş kızıncıca da meydandan kaçmışlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara gam üstüne gam verdi: Bir taraftan yaptıkları yanlışın ızdırabıyla kıvranıyor, diğer taraftan da maddî ve mânevî pek çok kayıplara uğramış bulunuyorlardı. Zaferi ve ganimeti pek yakınlarında gördükten sonra ellerinden kaçırmışlardı. Pek çok şehîd ve yaralı vardı. Medine’nin toplam nüfusundan bile fazla olan düşmanın, geri dönüp kendilerini ve Medîne’deki yakınlarını ortadan kaldırma korkusunu yaşıyorlardı. Vatanlarını ve hürriyetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Allah Rasûlü’nün şehîd edildiği haberiyle de yıkılmışlardı. Daha sonra bunun yalan olduğunu öğrenseler de Efendimiz’in pek çok yerinden yaralandığını görmüşlerdi. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) Uhud Dağı’ndaki bir kayanın üzerine çıkmak istemiş ancak yaralarından dolayı dermansız kaldığı ve sırtında iki zırh olduğu için buna gücü yetmemişti. Talha bin Ubeydullah (r.a) hemen eğilerek Efendimiz’i sırtına alıp kayanın üzerine çıkarmıştı. (Tirmizî, Menâkıb, 21/3738; İbn-i Hişâm, III, 35; Ahmed, I, 165)

Rasûlullah (s.a.v) ağır yaralar aldığı için öğle namazını da oturduğu yerde kılmak mecbûriyetinde kalmıştı. (Vakıdî, I, 294) Allah Rasûlü (s.a.v)’in bu hâle gelmesine sebep oldukları için duydukları gam ve keder, ashâb-ı kirâma bütün musîbetleri unutturmuştu.

Cenâb-ı Hak, bu tür ağır ibtilâlar vermek sûretiyle mü’minlerin metânet ve tecrübelerini artırmayı murâd etmiş, hayatta karşılaşacakları zorluklara dayanma gücünü kazandırmıştır. Beterin beteri olduğunu, acının acıyı unutturacağını hatır-

latarek Şükür ve rızâ hissiyatı içinde olmalarını arzulamıŐtır. Dünyevî nimet ve musîbetlerin değersizliğini öğretip onları her hâlukârda Allah'a sığınmaya ve âhirete hazırlanmaya alıştırmıŐtır. Allah'ın lûtf ve merhametine bakın ki, kendi hataları neticesinde uğradıkları musîbetleri bile nihâyetinde mü'minlerin lehine ve faydasına çevirmiŐtir. "Mâdem bana isyân ettiniz, cezasını çekin!" deyip onları yüzüstü bırakmamıŐtır.

Bazı müfessirler, âyetin "üzülmeyesiniz diye" kısmını, önceki âyetin "sizi affetmiştir" kısmına bağlayarak Şöyle mânâ vermiŐlerdir:

"Kaçırđığınız fırsatlara ve başınıza gelen belâlara üzülmeyesiniz diye Allah sizin günahlarınızı baęıŐladı." Çünkü Allah'ın affında, bütün gam ve hüznleri gideren hususiyetler mevcuttur.

Artık bundan sonraki hayatta dikkatli olmak lâzımdır. Zira Allah Teâlâ, kullarının bütün amellerini, maksatlarını gâyelerini ve niyetlerini bilir ve hayır olanlara hayırla, Şer olanlara da azâb ile karşılık vermeye kâdirdir. Bunu hakkıyla idrak etmek, kulu günahlardan uzaklaŐtıracak en büyük müessirdir.

Ancak Cenâb-ı Hak, kullarını hep gam ve keder içinde bırakmaz. İmtihan dünyasının bir cilvesi olarak kederler ve sevinçler, musîbetler ve nimetler birbirini tâkip eder. Allah Teâlâ, Uhud'da mü'minleri imtihan etmiş, lâkin hemen akabinde lûtfunu da göndermiŐtir:

ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِّنكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَصَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154. "Sonra o kederin arkasından Allah üzerinize emniyet ve huzur verici hafif bir uyuklama indirdi ki, içinizden bir kısmını sarıyordu. Bir grup da kendi canlarının derdine düşmüş, Allah'a karşı gerçek dışı zanlarda bulunuyor, câhiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılarak: «Bu işte (yani savaşa çıkma husûsunda) bizim bir payımız var mı?» diyorlardı. De ki: «Emir (yani zafer, yardım, her Şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a âittir, (istediği zaman istediğine verir).» Onlar, sana açıklayamadıkları Şeyleri içlerinde gizliyor; «Bize vaad edilen Şeyler gerçek olsaydı ve bizim görüşümüz sorulsaydı

burada öldürülmezdik» diyorlar. Onlara de ki: «Evlerinizde olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilenler, (bir sebeple muhakkak) vurulup düşecekleri yerlere çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdeki düşünceleri imtihân edip ortaya çıkarmak ve kalplerinizdeki (yanlış duyguları) temizlemek için (böyle yaptı). Allah sînelerin özünü (kalplerdeki en gizli duyguları dahî) pek iyi bilir.»

Tefsir:

154. Müşrikler harp meydanında istedikleri gibi dolaşıyor, müslümanlar da Uhud eteklerindeki kayalıklara çekilmiş kendilerini korumaya çalışıyorlardı. büyük bir korku ve üzüntü içindeydiler. Peygamber Efendimiz bir kısım ashâbıyla yanlarına doğru gelirken, onları dahî tanıyamamış ve hemen ok atmaya hazırlanmışlardı. Allah Rasûlü (s.a.v) yanlarına gelince biraz rahatladılar. O’nu sağ sâlim görünce bütün acılarını unuttular. (Vâkıdî, I, 294-295) Öğle namazını oturdukları yerde kıldıktan sonra² şehîd olanlardan bahsetmeye ve onlar için yakınmaya başladılar. Şeytan onları üzme için vesveseler veriyor, düşmanın kendilerine ve Medîne’ye saldırmayı ihtimâliyle korkutuyordu. Kalkanlarının altında böylesine bitkin bir vaziyette beklerken Cenâb-ı Hak, samîmî mü’minlerin üzerine tatlı bir uyuklama indirdi.

Ebû Talha şöyle der:

“Uhud günü yerimizdeyken bizi bir uyuklama sardı. Kılıcım elimden düşüyor, alıyorum tekrar düşüyor, tekrar alıyordum.³ Bir ara başımı kaldırıp baktım, mü’minlerden herkes uyukluyor, kalkanının altına doğru eğiliyordu.⁴ Diğer bir kısım insanlar, yani kendilerinden başka bir şey düşünmeyen münâfıklar ise, insanların en cesâretsizi, en korkağı ve Cenâb-ı Hakk’ın dînini yardımsız ve yüzüstü bırakmakta en önde gidene idiler.”⁵

Allah’a, Rasûlü’ne ve âhiret gününe îmanları tam olan ve dünyaya haddinden fazla değer vermeyen mü’minler, tatlı tatlı uyuklayıp kılıçları ellerinden düşerken, kalplerinde şüphe taşıyanlar ile münâfıkları uyku tutmuyor, kendi kendilerine konuşuyor, korku ve endişe içinde bekleşip duruyorlardı. Nefisleri küfür ve irtidat için vesveseler veriyor ve onları korkutuyordu. Muattib bin Kuşeyr:

“–Biz söz sahibi olsaydık, burada bu kadar kişi öldürülmezdi” diyor, Zübeyr bin Avvâm (r.a) da uyku ile uyanıklık arasında onun sözlerini işitiyordu.

(Vâkıdî, I, 296; İbn-i Hişâm, III, 68)

² İbn-i Hişâm, III, 36.

³ Buhârî, Tefsîr, 3/11; Meğâzî, 20.

⁴ Tirmizî, Tefsîr, 3/3007.

⁵ Tirmizî, Tefsîr, 3/3008.

Mü'minler, Allah Rasûlü'nü ve İslâm'ın geleceğini düşünürken münâfıklar, kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmüyor, savaşa da ganimet elde etmek ve fitne çıkarmak maksadıyla gelmiş bulunuyorlardı. Efendimiz'in peygamberliğinden ve vaadlerinden şüphe ediyor, Allah'ın ona yardım etmeyeceğini zannediyorlardı. Allah'ın sıfatları, Peygamber Efendimiz ve âhiret hakkında, İslâm îtikâdına uymayacak yanlış düşüncelere dalmışlardı. Hâlbuki İslâm dini açık ve berrak bir şekilde ortaya konulduktan sonra, hâlâ câhiliyenin hakikatten uzak karanlık zanlarına tâbî olmak, ne büyük bir hamâkattir!

Allah'ın indirdiği bu hafif uyku, mü'minlerden korku ve yorgunluğu giderip sükûnet ve dinçlik verdi. Mûcizevî bir hâl yaşadıkları için, ilâhî yardımın kendileriyle birlikte olduğundan iyice emin oldular. Zira daha evvel Bedir Gazvesi'nde de harpten önce böyle bir uyuklama inmiş, mü'minlere emniyet, sebât ve kuvvet bahşetmişti. (Enfâl 8/11)

Münâfıklar, idârede söz sahibi olamayışları sebebiyle serzenişte bulunarak Peygamber Efendimiz'in Uhud'a çıkmasını tenkîd etmiş, zaferden ümitlerini tamamen kesmiş ve hak peygamberin aslâ mağlup olmayacağı yönünde câhilî düşüncelere dalmışlardı. Cenâb-ı Hak onlara şöyle cevap verdi:

Hüküm ve idâre tamamen Allah'a âittir. O istediği her şeyi yapar. Bütün işler O'nun irâdesine ve ezelfî takdîrine göre cereyân eder. Dilediğini gâlip getirir, dilediğini mağlûb eder, ancak işin nihâyetinde üstünlük O'nun dostlarına âittir. Allah, insanların bilemeyeceği çok gizli şeyleri dahî bildiğinden, fiillerinin hikmeti ilk anda anlaşılabilir. Dolayısıyla şer gibi görünen şey hayır, hayır gibi görünen şey de şer olabilir.

Diğer taraftan, peygamberlerin devâmlı gâlip geleceği ve aslâ mağlup edilemeyeceği şeklindeki bir düşünce de yanlıştır. Böyle olsaydı bütün insanlar cebren îman ederdi. Bu da imtihan sırrına aykırı olurdu. Cenâb-ı Hak, hakîkî îman edenleri diğerlerinden ayırmak ve bazı kullarına şehitlik nasîb etmek için, galebe ve zafer günlerini insanlar arasında çevirip durduğunu beyân etmiştir. (Âl-i İmrân 3/140)

Hudeybiye Musâlahası'ndan sonraki günlerde Herakliyüs, Ebû Süfyan'a:

“–Hz. Muhammed ile savaşlarınızın netîcesi nasıldır?” diye sormuştu. O:

“–Harp tâlihi aramızda nöbet iledir. Bazen o bize zarar verir, bazen de biz ona zarar veririz” deyince, Herakliyüs:

“–Peygamberler de böyledir, imtihan edilirler, ancak sonunda gâlibiyet onların olur!” demiştir. (Buhârî, Tefsîr, 3/4; Ahmed, I, 262)

Münâfıkların, “Bize kalsaydı savaş için Uhud'a gelmezdik, bu kadar insan öldürülmezdi!” şeklindeki sözleri de mânâsızdır. Allah bir şeyi takdir ettiyse, o bir

sebeple muhakkak vukû bulur. Uhud'da ölmesi takdir edilenler, savaş olmasaydı bile herhangi bir vesileyle buraya gelip ruhlarını teslim ederlerdi. Onun için kâderden kaçış yoktur. Rasûlullah (s.a.v):

“Allah Teâlâ bir kimsenin herhangi bir yerde ölmesine hükmettiğinde, o kimse için o yerde bir ihtiyaç zuhur ettirir” buyurmuştur.⁶ Nitekim şu rivâyet meşhurdur:

Ölüm Meleği bir gün, Hz. Süleyman'ın yanına uğramıştı. Meclisinde bulunan bir kişiye dikkatle baktı. O zât bir ara Hz. Süleyman'a:

“–Bu kim?” diye sordu. Süleyman (a.s) da, Ölüm Meleği olduğunu söyledi. Adam:

“–Sanki benim canımı almak istiyormuş gibi bakıyordu, rüzgâra emretsen de beni götürüp Hind diyârına bıraksa!” diye ricâda bulundu. Süleyman (a.s) adamın isteğini yerine getirdi. Daha sonra Ölüm Meleği, Hz. Süleyman'a:

“–Ona dikkatlice bakmam taaccübüm sebebiyle idi. Çünkü onun canını Hindistan'da almam emredilmişti ve o hâlâ senin yanındaydı” dedi. (Ebu's-Suûd, VII, 78, [Lokmân 31/34])

Lâkin bu durum tedbir almaya da mânî değildir. İnsan üzerine düşen her şeyi yapacak, neticeyi Allah'a havâle edecektir. Aksi takdirde ihmâlkârlığı sebebiyle mes'ûl tutulur.

Allah Teâlâ, Uhud Gazvesi gibi bir takım musîbet ve kederleri, mü'minleri imtihan etmek için verir, yoksa bu, onları ihmâl edip yardımsız bıraktığından değildir. Sabır ve sebat ettikleri takdirde bunu günahlarına keffâret kılar, derecelerini artırır, îmanlarını kuvvetlendirir ve kalplerindeki yanlış duyguları temizler. Şeytanın verdiği vesvese ve şüpheleri giderir. Müslümanlara hatâlarını gösterip nasıl olmaları gerektiğini öğreterek kemâle ermelerini sağlar. Mü'min ile münâfığı ayırıp ortaya çıkarır. İşte Cenâb-ı Hak, bütün bunları sırf kullarının hayrı için yapar. Yoksa O, gizli açık her şeyi bilmektedir. O'ndan herhangi bir duygu veya düşünceyi gizlemek aslâ mümkün değildir.

Meselenin takdir boyutu anlatıldıktan sonra şimdi de söz, mağlûbiyetin zâhirî sebeplerine getirilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا

⁶ Tirmizî, Kader, 11/2146, 2147; Hâkim, I, 102/127; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, no: 780.

وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا صَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرَى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا
لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُجِيبُ وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿156﴾
وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿157﴾ وَلَئِنْ مِتُّمْ
أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿158﴾

155. “(Uhud’da) iki ordu karşılaştığı gün, içinizden geri dönüp kaçanları, sırf işledikleri bazı hatâlar sebebiyle şeytan (yoldan) kaydırmak istemişti. Yine de Allah onları affetti. Çünkü Allah, Ğafûr (çok mağfiret eden), Halîm (hemen cezâlandırmayıp yumuşak davranan)dır.”

156. “Ey îman edenler! Siz, inkâr edenler ve sefere veya savaşa çıkan kardeşleri hakkında: «Eğer yanımızda kalsalardı ne ölür, ne de öldürülürlerdi» diyen kimseler gibi olmayın! Allah bu (düşünceyi) onların kalbine bir hasret (yarası ve üzüntü) olarak bırakacaktır. Hayatı veren de öldüren de Allah’tır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”

157. “Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah’ın mağfireti ve rahmeti, onların (dünyada kalıp) topladığı (bütün menfaatlardan) daha hayırlıdır.”

158. “Kendi kendinize ölmeniz de öldürülmeniz de sonunda hepiniz Allah’ın huzûruna çıkarılıp toplanacaksınız.”

Tefsir:

155. Uhud’da hatâ, savaşa çıkmaya karar veren Rasûlullah (s.a.v)’in değil, emir dinlemeyen ve düşmanla karşı karşıya gelince zaaf gösterip dağılan askerlerindir. Şeytan onları, bazı yanlış düşünce ve davranışları sebebiyle aldatıp yoldan çıkarmak istemiş ve bu hususta kısmen başarılı da olmuştur. Lâkin, yaptıklarına pişman oldukları için Allah onları affetmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, çokça affeden ve kullarını cezâlandırmakta acele etmeyen Halîm ve Kerîm bir Mevlâ’dır.

Merhameti bol olan Rabbimiz, mü’minlerin kusurlarından bahsettikten sonra, fazla üzülmemeleri için hemen onları affettiğini beyân etmiştir. Bunu 152. âyette bildirdiği gibi burada da tekrarladı, 159. âyette de Peygamber Efendimiz’e mü’minleri affetmesini ve onlar için Allah’a istiğfarda bulunmasını emredecektir. Bu da O’nun ne kadar mağfiret ve hilim sahibi olduğunu gösterir.

“Sırf işledikleri bazı hatâlar sebebiyle” ifâdesinden anlaşıldığına göre “Tâat ve ibadet insanı başka bir tâate sevkettiği gibi günah da diğer günâhlara sevkeder.”

Bu âyet aynı zamanda günâhların Allah’a nisbet edilmeyeceğine delâlet eder. Nitekim Kur’ân’ın pek çok yerinde günâh, şeytana nisbet edilmiştir. (Yûsuf 12/100; Kehf 18/63; Kasas 28/15)

156. Cenâb-ı Hak, kullarının kendisine karşı tevekkül ve teslîmiyet içerisinde olmasını arzu buyurmaktadır. Lüzumlu tedbirleri aldıktan sonra Allah’a güvenip kadere rızâ göstermelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını beyân etmektedir. Mü’minler, kâfirler gibi kendi akıl ve tedbirleriyle kaderi değiştirebileceklerini düşünmemelidir.

Uhud sonrası münâfıklar, şehidler için:

“–Bizim yanımızda olsalardı öldürülmezlerdi” dediler. (Vâkıdî, I, 317)

Fâsık Ebû Âmir, Uhud’da harp meydanını gezerken, şehîd olan oğlu **Hanzala** (r.a.)’ı gördü. Göğsüne teperek:

“–Sen ikinci dîne girmekle felâkete uğradın! İşte ben senin vurulup düştüğün yere kadar gelmiş bulunuyorum, ey şeref kirletici oğul! Eğer sen evlatlık vazifenî yapıp babanın sözünü dinlemiş olsaydın, hiç şüphesiz yaşar, ölmezdin!” dedi. (Zehebî, Siyer, I, 132)

Rasûlullah (s.a.v) ve ashâbı ağır yaralı vaziyette Medine’ye döndüklerinde, münâfıklarla yahûdiler sevinip gülüyor ve en çirkin sözleri açıkça söylüyorlardı. Münâfık başı Abdullah bin Übeyy’in, samîmî bir müslüman olan oğlu Abdullah da Uhud’da yaralanmıştı. Sabaha kadar ateş yakıp yaralarını dağlamakla meşgul oldu. Babası kendisine:

“–Onunla bu şekilde savaşa çıkmak doğru değildi! Muhammed beni dinlemedi de çocuklara uydu. Vallahi ben böyle olacağımı gözümle görür gibiydim” deyip duruyordu.

Oğlu da cevâben:

“–Allah Teâlâ’nın, Rasûlü’ne ve müslümanlara takdir edip başlarına getirdiği şey, her şeyden daha hayırlıdır” diyordu. (Vâkıdî, I, 317)

Hiç şüphesiz, inançsızların sahip olduğu bu düşünce yapısı, onları hayat boyu rahatsız edip üzüntülere garkeder. “Şöyle yapsaydık böyle olurdu, şunu yapmasaydık bu başımıza gelmezdi” şeklindeki anlayışlarıyla, kalplerinde dâimâ bazı şeylerin hasretini ve acısını çeker dururlar. Yakınlarını ölümden alıkoyamadıkları için kederlenirler. Müslümanlar da onlara büyük bir metânetle Allah’a îtimatlarını gösteren cevaplar verince, sıkıntı ve buhranları büsbütün artar.

Münâfıklar bu anlayışları sebebiyle, ticârî seferlere ve cihada çıkmaya cesâret edemezler. Cesur müslümanlar büyük kârlar veya ganimetler elde ederek döndükçe de pişmanlık ve hüznü duyar, tahassür içinde kalırlar. Âhiretteki pişmanlık ve acıları ise daha büyük olacaktır.

Hâlbuki hayatı veren de öldüren de Allah'tır. Eceli gelmeyen bir insan Hâlid bin Velîd (r.a) gibi en ön safta yüzlerce savaşa katılır ve vücûdunun her yerinden yara alır, ancak ileri yaşlarda yatağında can verir.⁷ Kimisi de evinde bir kaşık suyu içerken boğulur.

Allah Teâlâ, kullarının bütün yaptıklarını görmektedir. Öyleyse kâfirler gibi davranmayıp hakîkî mü'minlerin yolundan gitmeli ve Allah'a tevekkül etmelidir.

157. Bir kişiye ölüm takdir edilmişse, o mutlaka ölecektir. Bu ölüm Allah yolunda olursa insan daha kazançlı çıkar. Aksi takdirde hiçbir şey elde edemeden yine ölüp gidecektir.

Allah yolunda cihâd etmek, yâni kavli ve fiilî bir gayret içinde olmak ise en kıymetli ameldir. O yolda öldürülenleri Allah'ın mağfireti ve rahmeti kaplar ki, bu, kişinin dünyada elde edebileceği her şeyden daha hayırlıdır. Kişinin dünya malından istifade edip edemeyeceği belli değildir; ya kendisi ölür ya malı telef olur. Bunlar olmasa bile, dünya lezzetleri elem ve acılarla karışık, sıkıntılarla doludur. Âhiret nimetleri ise böyle değildir. Diğer taraftan, dünya nimetleri geçicidir; bunlar ne kadar mükemmel olursa, elden çıktığında insanın gönlünde bıraktığı acı ve tahassür o kadar büyük olur. Âhiret nimetleri ise ebedî ve elemsizdir. Orada, elde edilen bir nimeti kaybetme korkusu yoktur.

158. İnsan nasıl ölürse ölsün, neticede Allah'ın huzûruna varıp ömrünün hesâbını verecektir. O zor günde Allah'ın rahmet ve mağfiretinden başka hiçbir yardımcı bulamayacaktır. O hâlde bu dünyadayken O'nun rızâsını kazanmak için ihlâsla amel-i sâlihler işlemeli, Allah'ın her emrini canla başla yerine getirmelidir.

Allah Teâlâ, önceki âyette mücâhitleri Allah'ın mağfiretine koşmaya teşvik etmişti, burada ise derecelerini daha da yükselterek Allah'ın huzurunda toplanmaya teşvik etmektedir. Cenâb-ı Hak, önceki âyette evvelâ; **“Allah'ın mağfireti”** buyurdu ki bu, ikâbindan korkarak kendisine ibâdet eden mü'minlere işarettir. Sonra **“ve rahmeti”** buyurdu ki bu, mükâfaatını elde etmek için kendisine ibadet edenlere işarettir. Bu âyette de; **“Sonunda hepiniz muhakkak Allah'ın huzurunda toplanacaksınız!”** buyurmak sûretiyle Allah'a sırf Rab olduğu için ve kulluk sebebiyle ibâdet edenlere işarettir. İşte bu son grubun hâli, kulluktaki derecelerinin en yükseği ve makamlarının en yücesidir. (Râzî, IX, 49)

⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 111.

Rivâyete göre **Hiz. İsa** (a.s), bedenleri zayıf düşmüş ve yüzleri sararmış bir topluluğa rastlamıştı. Üzerlerinde ibâdet emareleri görünce:

“–Ne elde etmek istiyorsunuz?” diye sordu. Onlar:

“–Biz, Allah’ın azabından korkuyoruz” dediler. Bunun üzerine Hiz. İsa:

“–O hâlde Kerîm olan Allah size azap etmez” dedi. Daha sonra bir başka cemaate rastladı. Onların üzerinde de aynı emare ve işaretleri görünce aynı şeyi sordu. Onlar:

“–Biz cenneti ve Allah’ın rahmetini istiyoruz” dediler. Hiz. İsa (a.s) da:

“–Öyleyse, O sizden rahmetini esirgemez. O, bundan münezzehtir ve çok Kerîm’dir” dedi. Daha sonra üçüncü bir topluluğa rastladı. Onların üzerinde daha çok kulluk izleri gördü ve aynı soruyu sordu. Onlar:

“–Biz, bir korku veya arzumuzdan dolayı değil, sırf bizim ilâhımız olduğu ve bizim de O’nun kulları olduğumuz için Allah’a ibâdet ediyoruz” dediler. Bunun üzerine Hiz. İsa (a.s):

“–İhlâslı olanlar ve gerçek ibâdet edenler sizlersiniz” buyurdu. (Râzî, IX, 48-49)

Âyetteki “**Allah’ın huzûruna çıkarılıp toplanacaksınız**” ifâdesi meçhul olarak kullanılmıştır. Bütün akıl sahipleri kesin olarak bilir ki, bu işi yapabilecek yegâne zât Cenâb-ı Hak’tır. Dolayısıyla burada fâilin sarahaten açıklanmayışı, Allah’ın azâmet ve kudretine daha fazla delâlet etmektedir.

Önceki âyetlerde müslümanlara, ayaklarının kaydığı bazı noktalar ve bunun sebepleri hatırlatılmıştı. Ancak Cenâb-ı Hakk’ın rahmeti gâlip gelerek söz hemen yumuşak muâmeleye ve affa getirildi. Allah’ın rahmeti hatırlatıldıktan sonra her şeye rağmen hatâlı mü’minleri affedip onlar için Allah’tan mağfiret talebi emredilerek buyruluyor ki:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ

عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ

الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿159﴾ إِنَّ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرْكُمْ

مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿160﴾ وَمَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَعْلَ وَمَنْ يَعْلَلْ يَأْتِ بِمَا

عَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوْفِي كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿161﴾

159. “Allah tarafından lutfedilen bir rahmet sâyesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları affet, onlar için Allah’tan mağfiret dile ve (hakkında vahiy inmeyen) işler husûsunda kendileriyle istişâre et! Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et! Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”

160. “Şayet Allah yardım ederse, size gâlip gelecek yoktur. Eğer bir de yardımından mahrum bırakırsa, O’ndan sonra size kim yardım edebilir? O hâlde mü’minler, ancak Allah’a tevekkül etsinler!”

161. “Bir peygamber için, emânete hıyanet etmek asla (söz konusu) olamaz. Kim emânete (kamu malına) hıyanet ederse, kıyamet günü, hâinlik ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra herkese kazandığı tastamam ödenir ve onlar aslâ haksızlığa uğratılmazlar.”

Tefsir:

159. Bir insan bütün güzel hasletlere sahip olmakla birlikte kaba ve katı kalpli davranırsa, çevresindeki insanlar ondan uzaklaşır ve dağılıp giderler. Rasûlullah (s.a.v), Allah’ın lûtfettiği güzel ahlâkın bir tezâhürü olarak dâimâ insanlara affetme ve merhametle muâmele etmiştir. Uhud gibi ağır imtihanlara uğramalarına sebep olan okçulara karşı bile bu güzel ahlâkını değiştirmemiş, kusurlarını yüzlerine vurmayarak onlara yumuşak ve nâzik davranmıştır.

Lügavî inceliklerden hareketle âyet-i kerimeden, “Allah’ın rahmetindeki mükemmelliğe hayranlık” mânâsı çıkaran âlimler olmuştur. Bu durumda âyette:

“Öyle bir rahmet ki, seni bu derece müşkil durumda bile hatalı kişilere yumuşak davranmaya sevk ediyor! Bu ilâhî teyide şükretmek gerekir” denilmektedir. (Râzî, IX, 51; Elmalılı, II, 1212)

İlâhî rahmetin enginliğini gösteren bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

“Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yarattığı gün, yüz rahmet halketmiştir. Her bir rahmet göklerle yer arasını dolduracak enginliğe sahiptir. Bunlardan sadece bir rahmeti yeryüzüne indirmiştir. İşte anne yavrusuna bu sâyede şefkat gösterir. Yabani hayvanlar ve kuşlar bunun sonucu olarak birbirlerine merhamet ederler. Allah Teâlâ kıyamette bu biri, doksan dokuza katarak rahmetini yüze tamamlayacaktır.” (Müslim, Tevbe, 21)

Allah’ın rahmetinden çok cüz’î bir kısma mazhar olmak bile insana ne büyük faydalar sağlamaktadır. Bu merhamet sâyesinde kişi, insanları affetmekle kalmayıp bir de onlar için Allah’a istiğfar eder. Cenâb-ı Hak, daha önce geçen 152

ve 155. âyetlerde Uhud'da hatâ yapan mü'minleri affettiğini iki defa haber vermişti. Üçüncü olarak da burada Rasûlullah (s.a.v)'e onları affetmesini ve onlar için istiğfarda bulunmasını emir buyurmaktadır. Hakikaten ne ulvî ve engin bir rahmet!

Rasûlullah (s.a.v), Uhud'a çıkarken ashâbıyla istişâre etmişti. Ancak başlarına pek çok sıkıntı geldi. Bu hâdiselerin ardından hemen istişâre emrinin gelmesi son derece mânidardır. Efendimiz'in müslümanlarla istişâreye devam etmesi, onlara karşı sergilediği affın tam olduğunu gösterdi. Bilgi ve tecrübelerine mürâcaat edilen müslümanlar da, kendilerine değer verildiğini anlayarak memnûn oldular ve Allah Rasûlü'ne karşı muhabbetleri arttı. Böylece Rasûlullah (s.a.v) ümmetini en güzel şekilde terbiye etti ve onlara emsalsiz bir örnek şahsiyet oldu.

Buradan şu da anlaşılır ki, hüsn-i niyetle görüş ifade ettikten sonra nihâyetinde bunun yanlış olduğu ortaya çıksa bile, herhangi bir mes'ûliyet söz konusu değildir.

İstişâre veya **müşâvere**; herhangi bir hususta işin ehli olan veya o hususta görüş bildirebilecek kimselerin fikirlerine mürâcaat etmek, onlarla görüş alışverişinde bulunmak demektir. Cenâb-ı Hak, âyet-i kerimede, kullarının istişâreye ehemmiyet vermelerini arzu buyurmaktadır. Diğer bir âyette de şöyle buyrulur:

“Onların işleri aralarındaki istişâre ile yürür.” (Şûrâ 42/38)

Âlimler, burada emredilen istişârenin vâcip mi yoksa mendup mu olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Şâfiî mendup olduğunu söylemekle birlikte ekseriyet vâcip olduğu görüşündedir. Peygamber Efendimiz için müşâvere mendup olsa da ümmeti için vaciptir. (Râzî, IX, 55)

Rasûlullah (s.a.v) bu hususta şöyle buyurmuşlardır:

“İyi biliniz ki Allah ve Rasûlü müşâvereden müstağnîdir. Ancak Allah Teâlâ bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı, onlardan her kim istişâre ederse rüşdden (doğru ve yerinde hareket etmekten) mahrum olmaz, her kim de istişâreyi terk ederse hatâdan kurtulamaz.” (Beyhakî, Şuab, VI, 76)

“İstişâre eden pişmân olmaz.” (Heysemî, II, 280)

Peygamber (s.a.v) Efendimiz'e:

“–Yâ Rasûlallah! Kur'ân'da ve Sünnet'te çözümünü bulamadığımız bir mes'eyleyle karşılaştığımızda ne yapalım?” diye sorulduğunda:

“–Onu, fakihlere ve âbidlere (sâlihlerle) sorun ve onların istişâresine arz edin! O konuda şahsî görüşünüzle amel etmeyin!” buyurmuştur. (Heysemî, I, 178)

Ebû Hüreyre (r.a):

“Rasûlullah (s.a.v)’den daha fazla ashâbıyla istişâre eden bir kimse görmedim!” demiştir. (Tirmizî, Cihâd, 35/1714)

Hz. Süleyman (a.s) da, oğluna nasihat ederken:

“Yavrucuğum! Ehil bir kimse ile istişâre etmeden kesinlikle bir iş hakkında karar verme! Şâyet böyle yaparsan sonunda üzülmezsın!” demiştir. (Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 110)

Hz. Ömer (r.a), toplumu ilgilendiren meselelerde karar vereceği zaman müslümanlarla istişâre ederdi. Genç, yaşlı bütün âlimler (Kurrâ) Hz. Ömer’in danışma meclisinde bulunurlardı. (Buhârî, Tefsîr, 7/5, 110/4; İ’tisam 2)

Onun, zor bir mes’eleyle karşılaştığında **çocuklarla ve gençlerle** istişârede bulunduğu ve onların akıllarının keskinliğinden istifâde ettiği de rivâyet edilir. (Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 113)

Hasan Basrî Hazretleri şöyle der:

“Bir topluluk istişâre ederlerse, muhakkak işlerinin en doğrusuna hidayet edilirler.” (İbn-i Ebî Şeybe, V, 298/26275; Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, no: 258)

Ömer bin Abdülazîz, halîfe seçildiğinde, kendisine dâimâ hakkı ve hayrı tavsiye edecek bir istişâre heyeti kurmuş, onlar da halîfeyi îkaz ve nasîhatleriyle yanlışlıklardan korumaya çalışmışlardır. (Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 110)

İstişâre edilecek kişilerin sâlih, müttakî, emîn ve işin ehli olmalarına dikkat edilmelidir. Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz:

“*Kendisiyle istişâre edilen, güvenilir bir kimse olmalıdır*” buyurmuşlardır. (Tirmizî, Edeb, 57/2822)

Hz. Ömer (r.a) da şöyle demiştir:

“...Yapacağın işlerde, Allâh’tan korkan kimselerle istişâre et!” (İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 147)

İstişâre eden kimseyi yanıltmak, büyük bir ihânettir. Allâh Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurur:

“*Kim doğru olmadığını bildiği hâlde müslüman kardeşine bir işi tavsiye ederse, ona ihânet etmiş olur.*” (Ebû Dâvud, İlim, 8/3657)

“*Kime müslüman kardeşi bir mes’ele danışır, onunla istişâre eder de o da kardeşine yanlış yolu gösterirse, ona ihânet etmiş olur.*” (Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, no: 259)

“*Senin doğru söylediğine inanan ve sözünü tasdik eden bir din kardeşine yalan söylemen, ne kadar büyük bir hıyânettir!*” (Ebû Dâvud, Edeb, 71/4971; Ahmed, IV, 183; Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, no: 393)

İstişare neticesinde ortaya çıkan görüşe uymak zarûrî değildir. Ancak bir karar verildiğinde Allah'ın yardımına, tevfiğine ve muhâfazasına itimad edip güvenmek îcâb eder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, **“Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et!”** buyurmuştur.

Azim ve tevekkül, müslümanın sahip olması gereken iki mühim esastır. İkisi birlikte bulunmalıdır. Ancak tevekkülü yanlış anlamamalıdır. **Tevekkül**, insanın kendisini ihmâl etmesi değil, zâhirî sebeplere sarılmakla birlikte kalbini onlara bağlamayıp Hak Teâlâ'nın muhâfazasına sığınması demektir. (Râzî, IX, 55) Yani tevekkülün hakîkî mânâsı, meşrû bir gâye ve maksada doğru yürürken hiç fütür getirmemek, ilâhî yardımın tecellî edeceğinden emîn olarak sürekli ilerlemektir. Kazâ ve kader inancı, cebrîlikle karıştırılmadan doğru bir şekilde anlaşılabilirse; azim, tevekkül, cesâret, kahramanlık ve dünyaya değer vermemek gibi üstün ahlâkî seciyelerin tamamı bu inancın etrafında pervâne gibi dönmeye başlar.⁸ Âyet-i kerimede, tevekkülün, istişâre emri ve azimle birlikte zikredilmesi de onun atâletten ne kadar farklı ve uzak olduğunu göstermektedir.

Bir bedevî:

“–Yâ Rasûlallah! Hayvanımı bağlayıp da mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?” diye sormuştu. Peygamber Efendimiz (s.a.v) cevâben:

“–*Önce bağla, sonra tevekkül et!*” buyurdu. (Tirmizî, Kıyâmet, 60/2517)

Yemenliler hacca giderken yanlarına yol azığı almaz ve bunun tevekkül olduğunu zannederek:

“–Biz Allâh'ın evini ziyârete gidiyoruz; O bizi doyurmaz mı?” derlerdi. Mekke'ye varınca da insanlardan bir şeyler istemek durumunda kalırlardı. Bunun üzerine; **“...Kendinize yol azığı hazırlayınız...”**⁹ âyeti nâzil oldu. (Bkz. Buhârî, Hacc, 6; Vâhidî, s. 63; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 212)

Çalışıp gayret etmeden işi tembelliğe vardiyan, sonra da; “Biz tevekkül ehliyiz” diyen kimseleri Hz. Ömer (r.a):

“Siz Allâh'a değil, başkalarının malına güvenen yiyicilersiniz. **Hakîkî mütevekkil; toprağa tohumu attuktan sonra Allâh'a güvenen insandır**” diye azarlamıştır.¹⁰

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda tevekkül ehlini, yani üzerine düşenleri hakıyla yaptıktan sonra Allah'a güvenip teslim olanları sevdiğini beyân etmiştir. Öyleyse mü'minler, Allah'a yönelip O'nun hâricinde her şeyden yüz çevirmelidirler.

⁸ Abdülkerim ve Nuran Abdülkâdiroğlu, *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, Mev'ıza ve Hutbeleri*, Ankara 1992, s. 90-91.

⁹ Bakara 2/197.

¹⁰ İbn-i Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Ammân 1990, s. 650.

160. Allah’a tevekkül eden mü’min, kararlı, emîn ve huzurlu olur. Çünkü yapacağı iş Allah’ın murâdına uygunsa Cenâb-ı Hakk’ın kendisine yardım edeceğini bilmektedir. Allah bir kimseye yardım ettiğinde, ona üstün gelecek hiçbir kuvvet yoktur. Allah yardım etmediğinde ise, arzu edilen işi yapmaya kimsenin gücü yetmez. Yani her hâlükârda Allah’ın murâdı tahakkuk eder. Bedir’de az bir kuvvetle mü’minleri gâlip kılmış, Uhud’da ise gâlip durumdayken, bazı hataları sebebiyle yardımını çekivermiş ve müslümanlar darmadağın olmuşlardır. O hâlde üzerimize düşeni ihlâsla yaptıktan sonra Allah’a tevekkül etmekten başka çâre yoktur. Bu aynı zamanda, mü’min olmanın bir îcâbıdır. İmanlı bir kimse sadece Allah’a dayanıp güvenir, başka hiçbir şeye değil!

Allah’ın yardım etmesi veya yardımsız bırakması, şüphesiz ki bir takım sebep ve hikmetlere dayanmaktadır. Allah’ın yardımına erişebilmek için O’nun rızâsına uygun hareket etmeli ve gazabını celbedecek davranışlardan sakınmalıdır. Nitekim **“Ey îman edenler! Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır”**¹¹ âyet-i kerimesi buna işaret eder.

161. Mü’minler Allah’a güvenip tevekkül ettikleri gibi O’nun Rasûl’üne de îtimâd etmelidirler. Rasûlullah (s.a.v)’in herhangi bir haksızlık yapacağını akıllarından geçirmemelidirler. Uhud’da yerlerini terkeden okçular, Allah Rasûlü’nün; “Ganimet olarak kim ne alırsa ona sahip olur” buyuracağını düşünmüşlerdi. Nebiyy-i Ekrem Efendimiz onlara:

“–Ganimet hususunda haksızlık yapıp size pay vermeyeceğimizi mi zannettiniz?” buyurdu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi. (Vahidî, s. 131)

Cenâb-ı Hak burada insanların peygamberler hakkındaki yanlış kanaatlerini düzelttikten sonra, haksızlık ve ihânetin ne büyük bir günah olduğunu beyan etmiştir.

“Ganimet mallarından gizlice bir şey almak ve emânete hıyânet etmek” mânâsına gelen **gulûl** kelimesi, genel olarak kamu malında yolsuzluk ve suiistimali ifade etmektedir. Kıyamet günü hâinlerin, “haksız yere aldıkları malla birlikte gelmesi”, şiddetli bir tehdît olup, onların mahşer meydanında herkesin huzûrunda rezil olacağını ve büyük bir azâba mâruz kalacağını göstermektedir. Âyetin **“Sonra herkese kazandığı tastamam ödenir ve onlar aslâ haksızlığa uğratılmazlar”** kısmında ise, bu şekilde ağır cezâ verilmekle hâinlerin zulme uğratılmadığı, bilâkis onların kendi işledikleri günahın cezâsını çektiği hatırlatılmaktadır. Yani insanların basit gördüğü bu ihânet, Allah katında çok büyük bir günahdır ve cezâsı da ona göre verilecektir.

---

¹¹ Muhammed 47/7.

Enes bin Mâlik (r.a) şöyle der:

Nebî (s.a.v) bize yaptığı konuşmalarda çoğu zaman şu sözü söylerdi:

“Emâneti olmayanın imanı yoktur, ahdine riâyete etmeyen de dîni yoktur.” (Ahmed, III, 154, 135)

Adiy bin Amîre (r.a) şöyle anlatır:

Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz'in şöyle buyurduğunu işittim:

“Bir işe memur tâyin ettiğimiz kimse, bizden bir işneyi veya ondan daha küçük bir şeyi gizlerse, bu hıyânet olur ve kıyâmet günü onunla gelir.”

Bunun üzerine Ensâr'dan siyah tenli bir adam ayağa kalktı, -şu anda sanki o zâtı hâlâ görür gibiyim-:

“-Ya Rasûlallah! Bana verdiğiniz vazifeyi geri alınız!” dedi. Rasûlullah (s.a.v):

“-Sana ne oldu?” diye sordu. Ensârî:

“-Şöyle şöyle dediğinizi işittim” cevabını verdi. Allah Rasûlü (s.a.v):

“-Ben o sözü şimdi de söylüyorum: Sizden kimi (mâlî) bir vazifeye tâyin edersek, o malın azını da çoğunu da getirsin. O maldan kendisine verileni alır, verilmeyenden ise geri durur.” (Müslim, İmâre, 30. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Akdiye, 5/3581)

Ebû Hüreyre (r.a), Peygamber Efendimiz'in bu konudaki mühim bir îkazını şöyle nakleder:

Bir keresinde Nebî (s.a.v), aramızda ayağa kalktı, ganîmet (ve devlet) malına hıyânet hakkında konuşma yaptı. Hıyânetin çok büyük bir fenâlık olduğunu, günahının çok fazla olacağını bildirip, bunun şiddetle haram kılındığını îzâh etti ve şöyle buyurdu:

“Sakin sizden biri, kıyâmet gününde omuzunda (hıyânetle elde ettiği) bir koyun avaz avaz melerken, öbürü de omuzunda bir at kişnerken karşıma çıkarak:

«-Yâ Rasûlallah, bana yardım et!» diye yalvarmasın. Aksi takdirde ben ona:

«-Sana hiçbir şekilde şefâat edemem, ben sana dünyada Allah'ın hükmünü teblîğ etmiştim!» diye cevap veririm.

Biri de omuzunda bir deve böğürdüğü hâlde bana gelip:

«-Yâ Rasûlallah, yardım eyle!» demesin! Ben ona da:

«–Senin için hiçbir sûretle şefâat edemem; çünkü ben sana dünyada Allah'ın hükmünü tebliğ etmişim!» derim.

Bir başkası da omuzunda altın, gümüş yüklü olarak gelip:

«–Yâ Rasûlallah, bana yardım et!» demesin. Ben ona:

«–Sana hiçbir türlü yardım edemem. Çünkü ben, dünyada sana Allah'ın hükmünü tebliğ etmişim» derim.

Bir diğeri de üzerinde (hıyânetle elde ettiği) elbiseler dalgalandığı hâlde gelip:

«–Yâ Rasûlallah, bana yardım et!» demesin. Ben ona da:

«–Sana hiçbir şekilde yardım edemem. Çünkü ben dünyada sana Allah'ın hükmünü tebliğ etmişim» derim.” (Buhârî, Cihâd, 189; Müslim, İmâret, 24)

Rasûlullah (s.a.v) şöyle dua ederdi:

“Allah'ım! Açlıktan sana sığınırım; o ne kötü bir arkadaş (insanı avucunun içine alan ne fena bir hâl)dir. Emânete ihânetten de sana sığınırım; o ne kötü bir huy ve tabiattır.” (Ebû Dâvûd, Vitir, 32/1547. Ayrıca bkz. Nesâî, İstiâze, 19, 20; İbn-i Mâce, Et'ime, 53)

Bazı rivâyetlerde, mü'minin günahlara düşebileceği, ancak hıyânet ile yalanın onda kesinlikle bulunamayacağı ifade edilir. (Ahmed, V, 252; Beyhakî, Şuab, IV, 207)

Böylesine kötü bir vasfın bir peygamberde olabileceğini düşünmek ne kadar büyük bir hatâdır. Peygamberler sadece Allah'ın râzı olduğu işleri yaparlar ve onlar insanlar için büyük bir lütuftur:

أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿162﴾ هُمْ

دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿163﴾ لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ

رُسُلًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ

قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿164﴾

162. “Allah'ın rızâsını arayan kişi, hiç Allah'ın gazâbına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi olur mu? Cehennem, ne kötü bir varış yeridir!”

163. “Onlar, Allah katında derece derecedirler. Allah onların yaptığı her şeyi görmektedir.”

164. “**Şüphesiz Allah, içlerinden kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, onları (kötülük ve inkârdan) temizleyen, Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle, mü’minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.**”

Tefsir:

162-163. Her işini Allah’ın rızâsına göre yapan Peygamber’i, Allah’ın gazabına uğrayan hâin ve günahkârlara benzetmek doğru olmaz. Aynı şekilde Uhud’a gelip cihâd edenler ile geri kalan münâfıklar da aslâ bir değildir. Sevap kazananla günâha dalan, emîn olanla hâin olan, sebât edenle firâr eden, hiç günah işlemeyenle tevbe edip affedilen... aynı değildir. Allah katında hepsi derece derecedir. Allah’ın rızâsını kazanan ve gazabına uğrayanların da kendi içlerinde dereceleri vardır. Allah herkesin ne yaptığını çok iyi görmektedir. 161. âyette ifâde edildiği gibi, herkese kazandığının karşılığı tam olarak ödenecek, kimseye zulmedilmeyecektir.

164. Cenâb-ı Hak, insanlara peygamberler göndermekle çok büyük lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Maddî mânevî bütün terakkî ve ilerleme hep peygamberler sâyesinde vücut bulmuştur. Allah Teâlâ’nın Son Peygamber’ini âlemlere rahmet olarak göndermesi ise hepsinden daha büyük bir nimettir. Bu sâyede “**Câhiliye**” adı verilen karanlık bir devir kapanmış, insanlar haysiyetlerine kavuşmuşlardır. Hattâ hayvanlar ve cansızlar bile rahata ermiş, hepsinin yüzü gülmüş, huzûra kavuşmuşlardı.

Peygamberlerin insan olarak ve kendi kavimlerinden çıkması da ayrı bir lütuftur. İnsanlar, kendi içlerinden olan, tanıdıkları, dilini ve ahlâkını bildikleri bir kişiye daha çabuk tâbî olur ve onu daha kolay örnek alırlar. Bilmediklerini rahatça sorup öğrenir, davranışlarını rahatça taklid edebilirler. Böylece kolaylıkla ebedî kurtuluşa nâil olurlar.

Allah Rasûlü (s.a.v), aslında bütün insanlık için lütuf ve rahmettir. Ancak onun tevzi ettiği rahmetten daha çok müslümanlar istifâde etmektedir. Bu sebeple âyet-i kerimede “**Mü’minlere lütufta bulunmuştur**” buyrulmaktadır.

İbn-i Abbâs (r.a), “(Rasûlüm!) **Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik**”¹² âyeti hakkında şöyle buyurmuştur:

“Kim Allah’a ve Rasûlü’ne îman ederse o dünyada ve âhirette tam olarak rahmete nâil olur. Kim de Allah’a ve Rasûlü’ne îman etmezse, önceki kavimlerin dünyada uğradığı «yerin dibine geçme», «maymuna çevrilme», «üzerlerine taş

¹² Enbiyâ 21/107.

yağdırılması» gibi ilâhî azaplardan muhâfaza edilir. Bu, onun, Allah Rasûlü sâye-sinde nâil olduğu dünyevî rahmettir.” (Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 486)

Dolayısıyla müslümanlar, Peygamber Efendimiz için gösterdikleri fedâkârlıkları gözlerinde büyütmemelidir. Zira, onun üzerimizdeki hakkını ödemeye gücümüz yetmez. Aksine, böylesine muazzam bir nimete nâil eylediği için Allah'a hamd ve şükür hâlinde olmak îcâb eder:

Rasûlullah (s.a.v) ashabında halka olmuş oturan bir grubun yanına gelmişti. Onlara:

“–*Burada niçin oturuyorsunuz?*” diye sordu.

“–Oturduk Allah'ı zikrediyor, bizi dinine hidâyet ettiği ve seninle bize sayısız nimetler lutfettiği için O'na hamdediyoruz.” dediler. Efendimiz:

“–*Sırf bu maksatla oturduğunuza dâir Allah'a yemin edebilir misiniz?*” buyurdu. Onlar:

“–Allah'a yemin olsun ki sadece bu maksatla oturduk!” dediler. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

“–*Bakin, size güvenmediğim için yemin ettirmiş değilim. Bana Cebrâîl (a.s) geldi ve Allah -azze ve celle- Hazretleri'nin sizinle meleklerine karşı övündüğünü haber verdi.*” (Nesâî, Kudât, 37/5423; Ahmed, IV, 92)

Rasûlullah (s.a.v), ashâbına Allah'ın âyetlerini okuyarak onları mânevî bir terbiyeden geçirdi ve ahlâklarını güzelleştirdi. Onlara Allah'ın son Kitâb'ını öğretip onu hikmetle, yani sünnetleriyle en güzel şekilde açıkladı. Güzelliklerini, faydalarını, esrârını ve ledünniyâtını bizzat yaşayarak öğretti. Bu sayede müslümanlar yeni bir medeniyet hamlesi yaparak bütün insanlara örnek olacak bir mevkiye yükseldiler. Hâlbuki daha evvel koyu bir karanlık içinde maddî ve mânevî perişanlığın en dibinde bulunuyorlardı.

Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın insanlar için arzettiği ehemmiyete dikkat çekerek şöyle buyurur:

“Muhakkak ki o (Kur'ân), hem senin için, hem kavmin için büyük bir şereftir.” (Zuhruf 43/44)

Cenâb-ı Hak en büyük lütuflarda bulunup dururken ve Hz. Peygamber (s.a.v) âlemler için böylesine büyük bir nimet iken, müslümanların mağlûp olmaları veya geri kalmaları kendi hatâları sebebiyledir. Bu husûsu ve bir de Uhud'da başa gelen musîbetlerin hikmetlerini beyan sadedinde buyruluyor ki:

أَوْلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿165﴾ وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانَ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿166﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَا تَبْعَانَاكُمْ هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿167﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِأَخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿168﴾

165. “İki katını (Bedir’de düşmanın) başına getirdiğiniz musibet, (Uhud’da) sizin başınıza geldiğinde; «Bu da nereden geldi?» mi diyorsunuz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz, Allah’ın her şeye gücü yeter.”

166. “İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelenler, ancak Allah’ın izniyle ve O’nun hakîkî mü’minleri ortaya çıkarması içindi.

167. “Bir de münâfıkları ortaya çıkarması içindi ki onlara: «Gelin, Allah yolunda savaşın ya da müdâfaada bulunun!» denildiği zaman, «Harb olacağını bilseydik, elbette sizin peşinizden gelirdik» dediler. Onlar o gün, îmandan çok, küfre yakın idiler. Kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söylüyorlardı. Hâlbuki Allah, onların içlerinde gizledikleri şeyleri (kendilerinden bile) daha iyi bilir.”

168. “O (münâfıklar), kendileri savaştan geri kaldıkları gibi bir de kardeşleri hakkında: «Bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi» dediler. Onlara de ki: «Eğer doğru sözlü iseniz, haydi ölümü kendinizden uzaklaştırın bakalım!»”

Tefsir:

165. Müslümanlar, Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte Allah yolunda savaştıkları için, gâlip geleceklerini umuyorlardı. Mağlup olunca, kendi kendilerine sormaya ve hezimetin sebebini düşünmeye başladılar. Bir taraftan da münâfıklar ortalığa şüphe atıyor, Efendimiz’in vaadinin gerçekleşmediğini söylüyorlardı.

Cenâb-ı Hak, bütün bu düşüncelerin yanlış olduğunu bildirdi ve musîbetin asıl sebebini müslümanların hataları olduğuna dikkat çekti. Diğer bir îzâha göre

Cenâb-ı Hak, Bedir’de müslümanların esir edinmelerini ve bunlar karşılığında fidye almalarını hoş karşılamamıştı. Müslümanlar, ellerindeki yetmiş esir karşılığında fidye almaktan vazgeçmek veya buna mukâbil kendilerinden yetmiş şehit vermek arasında muhayyer bırakılmışlardı. Ancak onlar, “Bunlar bizim akrabalarımızdır, onlardan alacağımız fidyelerle kuvvetleniriz. Hem şehit olmak da bizim için bir şereftir” şeklinde fikir yürüterek fidye almışlardı. İşte Uhud’daki yetmiş şehîd bu kararlarının neticesiydi. (Ahmed, I, 32-33; Vâkıdî, I, 107; İbn-i Sa’d, II, 22; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 68)

Burada mühim bir husus da şudur: Müslümanların sadece bir kısmı dünyalık hevesine kapılarak sabırsızlık ve emre itaatsizlik etmişti, ancak musibet hepsinin başına geldi. Demek ki müslümanlar birbirlerinden mes’ûldür. Yanlış yapanları îkâz etmek ve bilmeyenlerin terbiyesiyle meşgul olmak, her müslümanın vazifesidir.

Diğer taraftan hayat hep aynı minval üzere devam edip gitmez. İnsanlar bâzen gâlibiyetlerle bazen de mağlûbiyetlerle imtihan edilirler. Cenâb-ı Hakk’ın kimseyle nesep bağı olmadığı için, emirlerine itaat etmediklerinde müslümanları da musibetlere uğratabilir. Ancak mü’minler ümitsizliğe kapılmamalı, itaat ettikleri müddetçe Allah’ın kendileriyle beraber olduğunu bilmelidirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, müslümanlara yardım ettiğini göstermek için onlara, müşriklerin iki katı bir gâlibiyet nasib etmiştir.

Ancak, bu belâlar her zaman bir günah sebebiyle olmayıp bir takım hikmetler muvâcehesinde imtihan kastıyla da gelebilir. Yine bir takım gizli hikmetler sebebiyle Cenâb-ı Hak, lutfunu kahr, kahrını da lûtf sûretinde gösterebilir. Çünkü O her şeye kâdirdir, her şey O’nun elindedir. İsterse yardım eder, isterse yardımsız bırakır. Nitekim Uhud’da çekilen meşakkatler içinde pek çok hikmetler gizlidir. Bunların bir kısmı sonraki âyetlerde açıklanmaktadır:

166-167. Her ne kadar başlarına gelen sıkıntıların sebebi müslümanların kendi hataları ise de hâdiselerin meydana gelmesinde beşerî irâde kendi başına tâyin edici bir sebep değildir. Kulların irâdeleri Allah’ın kudretine ve irâdesinin taallukuna bağlıdır. Allah, hatâları sebebiyle müslümanlardan yardımını çekmiş ve kâfirlerin gâlip gelmesine müsâade etmiştir. Ancak buna rızâsı yoktur. Nitekim Bedir’de sayıları çok az olmasına rağmen gâlip gelmeleri ilâhî bir ikramdı. Uhud’da da müşrikler karşısında sayı ve hazırlık itibariyle zayıftılar. Buradaki mağlûbiyetleri ise normal bir hâdiseydi.

Bu musibetin hikmetlerinden biri, gerçek mü’minleri insanlar arasından süzüp çıkarmak ve olgunlaştırmak, münâfıkları da ayırıp açığa vurmaktır. Gerçekten Uhud harbinden sonra münâfıklar toplum tarafından iyice anlaşılmış ve itibarları düşmüştür.

Abdullah bin Übey bin Selûl'ün başını çektiği 300 kişilik bir grup, Uhud'a varmadan yoldan geri dönmüşlerdi. Onlara “Gelin Allah yolunda savaşın, bunu istemiyorsanız hurmalıklarınıza kadar gelmiş olan düşmana karşı kendinizi ve vatanınızı müdâfaa edin, bilfiil harp etmek istemiyorsanız bari gelip ordumuzu kalabalık gösterin de düşmana göz dağı verin!” denildiğinde “Savaş olacağını bilseydik veya savaşmayı bilseydik sizinle gelirdik” dediler. Onlar bu esnâda îmandan çok küfre daha yakın idiler. Savaşmaya cesâretleri olsaydı belki de müslümanları bırakıp kâfirler safına geçecek ve onlara yardım edeceklerdi. Bu sözleri gerçek düşüncelerini yansıtmıyordu. Baştan, Allah yolunda savaşmanın lüzûmuna ve mükâfâtına îmân etmiyorlardı. Sonra savaş olacağını biliyorlardı ve müslümanlara yardım etmek istemiyorlardı. Ancak bunları açıkça ifade edemedikleri için anlamsız sözler sarf ediyorlardı. Lâkin şunu unutmasınlar ki, Allah kalplerinde gizlediklerini kendilerinden bile daha iyi bilir.

168. Münâfıklar savaşa katılmayıp geride kaldılar, sonra da kendilerince ne kadar haklı olduklarını göstermek için akraba ve komşularından şehîd olanlar hakkında: “Bizi dinleyip savaşa katılmasalardı ölümden kurtulurlardı” dediler. Böyle bir söz ancak îmansız birine âit olabilir. Zira kimse ecelinden kurtulamaz. Eceli gelmeyen de hiçbir yerde ölmez. Cenâb-ı Hak burada eceli inkâr eden münâfıklara susturucu bir cevap vererek, “İddiânız doğru ise haydi öyleyse başkalarını bırakın da kendinizi ölümden kurtarın!” buyurmuştur. Hakikaten ölüm bütün iddiâları geçersiz kılan ve bütün yalancıları susturan bir cevaptır.

Hem Allah yolunda öldürülmeyi zarar olarak düşünmemelidir. Zira şehit olmak ölmek değil dirilip hakîkî hayâta kavuşmak demektir:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرَزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ
بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ
الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

169. “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar hayattadır ve Rab’lerinin yanında rızıklara mazhar olmaktadır.

170. “Onlar, Allah’ın lûtfundan ihsân ettiği nimetlerle sevinirler. Arkalarından gelecek olup da henüz kendilerine katılmamış olan kardeşlerinin hiçbir korku duymayacağı ve üzülmeceği müjdesini alıp mesrûr olurlar.”

171. “Allah’tan gelen nimetler ve lûtuflar sebebiyle, bir de Allah’ın mü’minlerin ecrini zâyî etmediği(ni gördükleri) için büyük bir sevinç duyarlar.”

Tefsir:

169-171. Şehitler Cenâb-ı Hakk’ın kendilerine bahsettiği husûsî bir hayatla diridirler. “**Rablerinin yanında rızıklanırlar**” ifâdesinden anlaşıldığına göre Allah’a yakın bir mevki elde etmişler ve orada akla hayâle gelmez cennet nimetleriyle ikram olunmaktadırlar. Ölümünden sonra sâlihlerin rûhları cennetteki güzel makâmalarını görüp sevinir, kötülerin rûhları da cehennemdeki yerlerini görüp elem ve ızdırıp duyarlar. Şehitler ise yüce makamlarını görmekle kalmaz, Allah katında dünyadaki insanların topladığı şeylerden çok daha kıymetli ve daha büyük nimetlere mazhar olurlar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Cennete giren hiçbir kimse, yeryüzündeki her şey kendisinin olsa dahî dünyaya geri dönmeyi arzu etmez. Sadece şehit, gördüğü ileri derecedeki itibar ve ikram sebebiyle tekrar dünyaya dönmeyi ve on defa şehit olmayı ister.”

Bir rivayette: “*Şehitliğin faziletini gördüğü için*” buyrulmuştur. (Buhârî, Cihâd, 21; Müslim, İmâre, 109; Tirmizî, Fedâilü'l-cihâd, 13, 25)

Fahr-i Kâinât Efendimiz, diğer bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

“...Ümmetime ağır gelmeyecek olsaydı, hiçbir seriyyeden geri kalmaz, hepsine katılırdım. Allah yolunda şehîd olmak, sonra diriltilmek tekrar şehîd olmak yine diriltilip tekrar şehîd olmak isterdim.” (Buhârî, İman, 26; Müslim, İmâre, 103, 107)

Âyet-i kerimeden anlaşıldığına göre şehîdler hakkında konuşurken saygısız ifadeler kullanmamalı, onlardan hürmet ve ihtiramla bahsetmelidir.

Şehîdler, kendilerine lûtfedilen nimetlere sevindikleri gibi geride bıraktıkları mü’minler ve bilhassa da kendilerinden sonra şehîd olacak kişiler için de sevinir ve bunu onlara müjdelemek isterler. Çünkü kendileri gibi onlar için de hiçbir korku ve hüznün olmadığını ve onlara da muazzam nimetler lûtfedileceğini öğrenmiş, Allah’ın mü’minlerin ecrini eksiksiz verdiğini ayan beyan görmüşlerdir. Ve öylesine büyük bir fedâkârlık rûhu taşımaktadırlar ki, kardeşlerinin iyiliğine, kendi iyiliklerinden önce sevinmektedirler.

Câbir bin Abdullah (r.a) şöyle anlatır:

“Bir defâsında ben mahzûn bir hâlde iken Rasûlullah (s.a.v) ile karşılaşmıştık. Bana:

«–Seni niye böyle üzgün görüyorum?» buyurdu.

«–Babam Uhud’da şehîd düştü. Geriye bakıma muhtaç kalabalık bir âile ve bir hayli de borç bıraktı” dedim.¹³ Bunun üzerine Efendimiz (s.a.v):

«–Allâh’ın babanı nasıl karşıladığını sana müjde edeyim mi?» buyurdu. Ben: «Evet!» deyince şöyle devâm etti:

«–Allah, hiç kimse ile yüz yüze konuşmaz, dâimâ perde arkasından konuşur. Ancak, babanı diriltti ve onunla perdesiz yüz yüze konuştu:

“–Ey kulum, benden ne dilersen iste, vereyim!” buyurdu. Baban:

“–Ey Rabbim, beni dirilt, senin yolunda tekrar şehîd olayım!” dedi.

Allâh Teâlâ Hazretleri:

“–Ama ben daha önce, «Ölenler artık dünyâyâ geri dönmeyecekler!» diye hükmettim.” buyurdu.¹⁴

Baban da:

“–Ey Rabbim, öyleyse (benim hâlimi) arkamda kalanlara bildir!” dedi. Bu talep üzerine şu âyet-i kerîmeler nâzil oldu...»

Daha sonra Rasûlullah (s.a.v) şehîdlerle ilgili olan bu âyet-i kerimeleri tilâvet buyurdu. (İbn-i Mâce, Mukaddime, 13/190)

Allah Rasûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Uhud’da kardeşleriniz isabet alıp şehîd edilince Allah Teâlâ onların ruhlarını alıp yeşil kuşların içine koydu (veya yeşil kuşlar hâline getirdi). (Şehidlerin rûhları) cennet nehirlere gelir, cennet meyvelerinden yer ve arşın gölgesindeki altından kandillere gelirler. Şehidler yeme-içmelerinin hoşluğunu, gezdikleri ve kaldıkları yerlerin güzelliğini görünce:

«–Cihaddan ayrı kalmamaları ve savaştan korkmamaları için, bizim cennette hayatta olup türlü nimetlerle rızıklandığımızı kardeşlerimize kim ulaştıracak?» dediler. Her türlü noksan sıfattan münezzeh olan Allah Teâlâ:

«–Ben bunu sizin adınıza onlara haber veririm» buyurdu ve bu âyet-i kerimeleri Rasûlü’ne indirdi.” (Ebû Dâvûd, Cihâd, 25/2520; Ahmed, I, 265. Bkz. Müslim, İmâret, 121)

¹³ Allah Rasûlü (s.a.v), Câbir (r.a)’a her hususta dâimâ yardımcı olmuştur. Meselâ, Zâtürrikâ gazvesinden dönerken, Hz. Câbir’in ihtiyaçlı olduğunu öğrenince, devesini satın almış, Medine’ye varınca da ücretiyle birlikte deveyi de iâde etmiştir. (Buhârî, Cihâd, 49; Büyü’, 34; Müslim, Müsâkât, 109; Ahmed, III, 303)

Yine borcunu ödeyebilmesi için bahçesine giderek malını bereketlendirmesini Allah’tan niyâz etmiş, Allâh Rasûlü’nün bu duâsı neticesinde Hz. Câbir’in hurmaları mûcizevî bir şekilde bereketlenerek bütün borçlarına kâfi gelmiştir. (Buhârî, Vasâyâ, 36; İstikrâz, 9; Cihâd, 49; Büyü’ 34; Müslim, Müsâkât, 109; Ahmed, III, 303, 373, 391)

¹⁴ Tirmizî, Tefsîr, 3/3010.

Buradan anlaşıldığına göre müslümanlar, kardeşlerinin iyiliğine kendi iyiliklerinden daha çok sevinmelidirler. Zira öncelikle şehidlerin, kardeşlerine ihsân edilen nimetler sebebiyle sevindikleri bildirilmiştir.

171. âyette “nimet” ve “fadl” kelimeleri nekre olarak gelmiştir. Bu da *Allah’ın şehidlere ve mü’minlere lûtfedeceği nimetlerin ne kadar büyük ve kıymetli olduğunu bildirmek ve insanların bunu idrak etmesinin zorluğuna işaret etmek içindir.*

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, mü’minlerin mükâfâtını kat kat fazlasıyla vermektedir. Ancak Cenâb-ı Hakk’ın râzı olduğu bu mü’minlerin bazı vasıfları taşınması lâzımdır. Bu vasıflar şöyle beyân edilir:

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿172﴾ الَّذِينَ قَالُوا لَهُمْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا نَحْنُ الْغَائِبُونَ فَاجْتَابُوا إِلَيْنَا فَخَشَوْهُمْ فَرَادَهُمْ إِيْمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿173﴾ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمَسْسَهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿174﴾ إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿175﴾

172. “**Bunca yaralar aldıktan sonra yine Allah’ın ve Rasûl’ün (cihâd) dâvetine icâbet edenler, bunların içinden (bilhassa) ihsan ve takvâ sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır.**”

173. “**Bir kısım insanlar, onlara: «Düşmanlarınız size karşı asker topladılar; aman onlardan sakının!» dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı da «Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!» dediler.**”

174. “**Sonra da Allah’tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah’ın rızâsına tâbî oldular. Allah, büyük lütuf sahibidir.**”

175. “**İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutabilir (veya sizi kendi dostlarından korkutmak ister). Şu hâlde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun!**”

Tefsir:

172. Uhud Harbi, hicretin 3. senesinde 7 Şevvâl Cumartesi günü olmuştu. Rasûlullah (s.a.v) ve müslümanlar pek çok yaralar almış vaziyette akşam Medîne'ye geldiler. Allah Rasûlü (s.a.v), 8 Şevvâl Pazar günü sabah namazını kıldığında, yanında Sa'd bin Ubâde, Hubâb bin Münzir, Sa'd bin Muâz, Evs bin Havlî, Katâde bin Nûman, Ubeyd bin Evs ﷺ gibi Ensâr'ın eşrâfı vardı. Bunlar mescidde Efendimiz'in kapısı önünde gecelemişlerdi. (Yaralı hâllerine bakmayarak Allah Rasûlü'nü muhtemel tehlikelere karşı muhâfaza etmeyi düşünmüşlerdi.) Namazdan sonra Fahr-i Kâinât Efendimiz, Hz. Bilâl'e emrederek şöyle nidâ ettirdi:

“–Rasûlullah (s.a.v) düşmanı tâkip etmenizi emrediyor! Dün bizimle savaşlardan başkası tâkibe çıkmasın!” (Vakıdî, I, 334)

Ebû Katâde, kavminden yaralarını ve yaralılarını tedâvi eden insanların yanına varıp:

“–Rasûlullah (s.a.v)'in münâdîsi düşmanı tâkip etmenizi emrediyor!” dedi.

Onlar da hemen silahlarına doğru fırladılar, bir anda yaralarını unuttular. Benî Seleme kabilesinden 40 yaralı bu tâkip için hazırlandı. Diğer kabilelerden de pek çok yaralı vardı. Ebû İnebe kuyusunun yanında Allah Rasûlü'ne katıldılar. Kılıçlarını yanlarına alarak Rasûlullah (s.a.v) için saf tutmuşlardı. Allah Rasûlü (s.a.v) onlara bakıp yaralarının çok olduğunu görünce hislendi ve:

“Allah'ım, Benî Selime kabilesine rahmet eyle!” diye duâ etti. (Vakıdî, I, 335)

Efendimiz (s.a.v) ve müslümanlar o esnâda ağır yaralı ve pek yorgun olmalarına rağmen düşmanı tâkip ettiler. Pek çoğunun biniti de yoktu. Bunlar, birbirlerini sırtlarında taşıyarak Allah Rasûlü'nün yanında sefere iştirak ettiler. (İbn-i Hişâm, III, 53; Vâkıdî, I, 243, 269, 316, 334-335)

İşte Allah ve Rasûlü'ne itaat hususunda hiçbir mâzerete sığınmayan böylesine fedâkâr insanlar, Allah'ın rızâsına nâil olur ve büyük bir mükâfât kazanırlar. İhsân ve takvâ hâllerinin yüksekliği nisbetinde ecirleri de büyük olur. **İhsân** kısaca, ilâhî emirlerin tamamını en güzel şekilde ve Allah'ı görüyormuş gibi yapmak, **takvâ** da, yasaklanan şeylerin tamamından büyük bir hassâsiyet ve titizlikle kaçınmaktır.

173. Peygamber Efendimiz'in tâkibe çıktığını haber alan Ebû Süfyan, geri dönmekten vazgeçerek Mekke'ye doğru yöneldi. Bu esnâda Abdülkays Oğulları'ndan Medine'ye yiyecek almaya giden bir kâfileye rastladı. Onlara:

“–Benim sözlerimi Muhammed'e ulaştırmak üzere elçilik yapsanız, buna karşılık ben de Ukaz panayırında develerinize kuru üzüm yükleyiversem olur mu?” dedi.

Abdülkays Oğulları bu teklifi kabul edince Ebû Süfyan:

“–Yanına vardığınızda ona; bizim üzerlerine yürümek ve köklerini kazımak için toplandığımızı haber verin!” dedi.

Abdülkays Oğulları, Peygamber Efendimiz’e Hamrâu’l-Esed’de rastlayıp, Ebû Süfyan’ın sözlerini naklettiler. Rasûlullah (s.a.v):

“Hasbünallâhü ve ni’mel vekîl: Allah bize yeter, O ne güzel Vekîl’dir!” buyurdu. (İbn-i Hişâm, III, 55-56; Vâkıdî, I, 340)

Peygamber Efendimiz, pazartesi, salı ve çarşamba günlerini Hamrâu’l-Esed’de geçirdi, müşriklerin gittiğinden emin olduktan sonra Medine’ye döndü. (İbn-i Hişâm, III, 53)

Ebû Süfyan, Uhud’dan ayrılmadan evvel müslümanlara bir sene sonra Bedir’de tekrar karşılaşmayı teklif etmiş, Rasûlullah (s.a.v) de bu teklife müsbet cevap vermişti.

Allah Rasûlü (s.a.), Hicretin dördüncü yılında Zâtürrikâ’ gazvesinden dönünce, vermiş olduğu sözü yerine getirmek üzere müslümanlarla birlikte Bedir’e çıktı. Ebû Süfyan da çıkmak için hazırlanmıştı fakat hareket edeceği gün kararını değiştirdi. O esnâda henüz İslâm’a girmemiş olan Nuaym bin Mes’ûd’un umre için Medine’den geldiğini öğrendi. Ona:

“–Ben Muhammed’in ashabına «Bedir’de buluşup savaşalım» diye söz vermiştim. Vakit geldi lâkin bu sene kuraklık ve kıtlık var. Bizim için sert ve kurak bir yıl değil, belki yumuşak, otlu, sulu ve bolluk olan bir yıl daha iyi ve elverişlidir. Ben bu yıl Muhammed’le karşılaşmak istemiyorum. Fakat, karşılaşmadığım takdirde, o bize karşı cesaretlenecektir. Sen hemen Medine’ye yetiş ve dayanamayacakları kadar kuvvet topladığımı bildirerek onları Bedir’e çıkmaktan vazgeçir. Bu işi başarırsan sana yetişkin yirmi deve verelim” dedi.

Ebû Süfyan sadece Nuaym ile değil, Mekke’den Medine’ye gidecek kimi bulursa aynı şekilde haberler gönderiyordu. Bir taraftan da Medine’deki münafıklar çalışıyor ve müslümanları seferden vazgeçirmeye uğraşıyorlardı. Bu gayretler neticesinde bir kısım müslümanlarda sefere çıkma hususunda isteksizlik belirmeye başladı. Hz. Peygamber (s.a.v) durumu öğrenince:

“–Varlığım kudret elinde bulunan Allâh’a yemin ederim ki, yanımda hiç kimse olmasa bile, ben tek başıma Bedir’e gideceğim!” buyurdu.

Bundan sonra, Allâh Teâlâ müslümanlara yardım etti ve kalplerine sebat ihân eyledi. Nihâyet İslâm ordusu ticaret mallarını da yanlarına alarak Bedir’e vardı. O dönemde Bedir’de panayır kurulurdu. Efendimiz’in Bedir’e geldiğini haber alan Ebû Süfyan da yola çıktı. Mekke yakınlarındaki Merru’z-zahrân’a gelin-

ce, Cenâb-ı Hak kalbine bir korku düşürdü. Kuraklığı bahane ederek geri dönme-ye karar verdi. Ebû Süfyan, ordusuyla birlikte geri dönünce, Mekke halkı:

“Siz sevik (kavut) yemek için yola çıkmışsınız!” diyerek onlara “**Sevik Ordusu**” adını taktılar.

Bu durumda mü'minlere ticâretten başka yapılacak bir iş kalmamıştı. Müslümanlar ticâret mallarını satarak bol kâr elde ettiler. Rasûlullah (s.a.v), Bedir'de sekiz gün Ebû Süfyan ve ordusunu bekledikten sonra hiçbir nâhoş durumla karşılaşmadan Medîne'ye döndü. (Bkz. İbn-i Hişâm, III, 221-222; İbn-i Sa'd, II, 59-60; Vâkıdî, I, 384-389)

Tabî bu durum, civâr kabileler üzerinde müslümanların lehine bir tesir icrâ etti.

Müfessirlerimiz âyet-i kerimenin bu hâdiseye de işâret ettiğini söylemektedirler. Müşriklerin yalan yanlış propagandaları karşısında müslümanlar “Hasbü-nallâhü ve ni'me'l-vekîl” diyerek Allah'a tevekkül edip yola çıkmışlardır. Bu davranışlarıyla yegâne yardımcı olarak Allah'ı görmüşler ve Allah'tan başka hiç kimseye ihtiyaçlarının olmadığını ortaya koymuşlardır.

Daha önceleri İbrâhim (a.s) da, kendisi için yakılan büyük ateşe atılacağı zaman aynı hissiyât içinde “**Allâh bize yeter, O ne güzel vekîldir!**” demiştir. (Buhârî, Tefsîr, 3/13)

174. Müslümanlar iki sefere çıkarken de gösterdikleri itaat, tevekkül, cesâret ve îman celâdeti neticesinde maddî-mânevî pek çok nimet ve ilâhî ihسانlarla döndüler. Düşmanlarını korkuttular, ticâret yapıp maddî kazanç elde ettiler, cihâd sevabı kazandılar, sabır, sebât ve îman gibi mânevî hasletlerini kuvvetlendirdiler. Düşman, karşılına çıkamadığı için herhangi bir zarara da uğramadılar. Bütün bunların yanında bir de rızâ-yı İlâhîye nâil oldular. Zira Allah'ın rızâsını kazanmak için yollara düşmüşlerdi. Diğer bütün söz ve fiilleri de hep Allah'ın rızâsını kazanmaya mâtuftu. Geride oturup kalanlar ise hiçbir şey elde edememiş, pişmanlık ve hüsrân ateşlerinde yanmışlardır.

175. Artık bundan sonra mü'minler çok dikkatli ve uyanık olmalı, gürültüye pabuç bırakmamalıdır. Zira insan ve cin şeytanları onları kendi dostlarıyla korkutmak isterler. Nasıl ki Ebû Süfyan ve onun gönderdiği adamları, düşmanın çok kuvvetli olduğunu söyleyerek müslümanları cihâda çıkmaktan alıkoymaya çalışmışlarsa, bugün de muhtelif şeytanlar müslümanların hayra koşmasına mânî olmak ve gözlerini korkutmak isteyebilirler. Lâkin bu şeytanlar ancak kendi yüreksiz dostlarını korkutabilir, îmânı sağlam olan sebatkâr mü'minlere bir şey yapamazlar. Çünkü gerçek mü'minler yaratıklardan değil sadece Allah'tan korkar, O'nun emirlerini yerine getirirler. Allah'ın rızâsını kazanmak için mallarını ve canlarını seve seve fedâ edebilirler. Nitekim şeytanın ve şeytan tıynetli insanların

gayretleri neticesinde münâfıklar savaştan geri kalırken, müslümanların îmanı artmış ve Allah’a tevekkül ederek yola çıkmışlardır.

Buraya kadar mü’minlerin davranışları methedilmiş ve nâil oldukları nimetler zikredilmişti. Şimdi de inkâra saplananlar tehdit edilerek mâruz kalacakları şiddetli azâb beyan buyrulacaktır. Yaşanan üzücü hâdiselerden sonra, Rasûlullah (s.a.v)’i tesellî etmek için hitap tarzı değiştirilerek buyruluyor ki:

وَلَا يَحْزُنُكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَصُرُوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَن يَصُرُوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّي لَهُمْ خَيْرٌ لَّأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٧٨﴾

176. “Küfürde yarışanlar seni üzmesin! Onlar, Allah’a hiçbir şekilde aslâ zarar veremezler. Allah, onların âhiretten hiçbir nasibi olmasın istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.”

177. “Şurası muhakkak ki, îmânı verip küfrü satın alanlar, Allah’a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elem verici bir azap vardır.”

178. “İnkâr edenler, mühlet vermemizi, sakın kendileri için bir hayır sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.”

Tefsir:

176. Kureyş müşrikleri, münâfıklar, mürtedler ve yahûdiler gibi inkârcılığın canlı kalması ve îmanın sönmesi için gayret sarfedenler, ne kadar çok ve kuvvetli görünseler de, Allah’a, O’nun dostlarına ve İslâm’a hiçbir zarar veremezler. Onların zararı kendilerinedir. Bütün çırpınmalarına rağmen zayıflamakta ve batağa saplanmaktadırlar. Cenâb-ı Hak onları buldukları hâl üzere bırakıyor ve dünya nimetlerinden istifade ettiriyor ki, bütün nasiplerini bu dünyada bitirsinler ve âhirette hayır nâmına alacakları bir şey kalmayın. Diğer bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“İnkâr edenler ateşe arzolanacakları gün (onlara şöyle denir): Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz.

Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz!” (Ahkâf 46/20. Bkz. Tevbe 9/69)

177. Yahûdiler, Allah Rasûlü'nün hak peygamber olduğunu bile bile inkâr ediyorlardı. Münâfıklar da müslümanların yanında îmân ettiklerini söyledikleri hâlde şeytanlarıyla baş başa kalınca inkâr üzere olduklarını söylüyorlardı. Bir de îman ettikten sonra dinden dönen mürtedler vardı ki bunların sayısı oldukça azdır. Bütün bunlar îmanı verip karşılığında küfrü alan, küfürde kalmak için ağır bedeller ödeyen kimselerdir. İşte bunlar Allah'a hiçbir zarar veremedikleri gibi kendileri de pek elem verici bir azâba dûçar olacaklardır.

178. Bu sebeple inkâr edenler, hayatta kalmalarına, dünyada refah içinde yaşamalarına ve müslümanlar karşısında kuvvet toplayabilmelerine aldanmasınlar. Zira bütün bunlar aleyhlerine işlemektedir. İmkânları ve kuvvetleri arttıkça inkârları ve kötülükleri de artmakta, bu ise günahlarının çoğalmasından başka bir işe yaramamaktadır. Günahları arttıkça da âhiretteki azapları şiddetlenecek ve daha alçaltıcı hâle gelecektir. Dolayısıyla kendisine mühlet verilen kötü insanlar, en büyük zarara uğramaktadırlar.

Birisi Peygamber Efendimiz'e:

“–Yâ Rasûlallâh! Hangi insan daha hayırlıdır?” diye sormuştu. Allah Rasûlü (s.a.v):

“–Ömrü uzun, ameli güzel olandır” buyurdu. Bu sefer o kişi:

“–İnsanların en kötüsü kimdir?” diye sordu. Rasûlullah (s.a.v):

“–Ömrü uzun, ameli kötü olandır!” buyurdu.” (Tirmizî, Zühd 22/2330; Ahmed, V, 40, 43, 47)

İbn-i Abbâs (r.a) der ki:

“Kendisinden başka ilâh olmayan Allâh'a yemin ederim ki yeryüzündeki bütün insanlar için ölüm hayattan daha hayırlıdır. Bir kimse mü'min ise Allah Teâlâ onlar için şöyle buyuruyor:

«Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınan müttakîler için, Allah tarafından bir ikram olarak, zemininden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. İtaat ehli sâlih kullar için Allah katındaki (nimetler) daha hayırlıdır.» (Âl-i İmran, 198)

Şayet fâcir bir kimse ise Allâh Teâlâ onlara da (tefsirini yaptığımız 178.) âyet-i kerime ile îkâzda bulunuyor. (Hâkim, II, 326/3168)

Bütün bunlardan sonra şimdi de insanların başına gelen Uhud ve benzeri acı hâdiselerin hikmetine tekrar temas edilerek şöyle buyruluyor:

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِن تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَتَيْهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾

179. “Allah, mü’minleri içinde bulunduğunuz hâl üzere bırakacak değildir; sonunda pis olanı temizden (yani münâfığı mü’minden) ayıracaktır. Bununla beraber Allah, sizi gayba da muttalî kılacak değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini seçip (ona gerekenleri bildirir). O hâlde Allah’a ve peygamberlerine îman edin. Eğer îman eder ve takvâ sahibi olursanız sizin için çok büyük bir ecir vardır.”

180. “Allah’ın, lûtfundan kendilerine verdiği nimetleri (infak hususunda) cimrilik edenler, bunu haklarında hayırlı sanmasınlar; aksine bu onlar için pek fenâ bir durumdur. Cimrilik ettikleri şeyler kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

Tefsir:

179. Allah Teâlâ insanları oldukları hâl üzere bırakmaz, ihlâslı mü’minler ile münâfıkların birbirinden fark edilmeyecek şekilde belirsiz yaşamasını ve aynı haklara sahip olup aynı şekilde muâmele görmesini istemez. Çünkü bu hâl mü’minlere zarar vermektedir. Kimin samimî kimin sahtekâr olduğunu bilemediklerinden muhtelif fitne ve zararlara mâruz kalmaktadırlar. Bu sebeple Cenâb-ı Hak mü’minlerin içindeki kötü niyetli îmansızları belli edip ortaya çıkarmak sûretiyle hakîkî mü’minleri rahatlatır.

Diğer taraftan îman etmenin de bir bedeli vardır. Bu bedeli ödemeleri için Cenâb-ı Hak müslümanları hep aynı minval üzere yaşatmaz. Onları muhtelif imtihanlara tâbî tutar ve bir takım zorluklarla yüz yüze getirir. Nitekim âyet-i kerimelerde şöyle buyrulur:

“İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece «İman ettik» demeleriyle bırakılvereceklerini mi sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de

imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır.” (Ankebût 29/2-3)

“Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız?” (Âl-i İmrân 3/142. Bkz. Tevbe 9/16)

Cenâb-ı Hakk’ın bu tür imtihanları olmasaydı insanların ne olduğunu anlamak mümkün olmaz, İslâm toplumu arınıp durulmazdı. Zira Allah Teâlâ, pek çok hikmetlere binâen insanları gabya muttalî kılmamıştır, onlar gaybı bilemezler. Kesin bir şekilde “Şunun kalbinde şöyle duygular vardır, şu cennetlik şu da cehennemlidir” gibi söz ve düşüncelere sahip olamazlar. Aynı şekilde, başlarına gelen hâdiselerin hikmet ve sebebini de çoğu zaman açıkça bilemezler. Ancak Allah Teâlâ peygamberlerinden dilediğine bu tür bilgiler verir. (Cin 72/26-27)

Rasûlullah (s.a.v)’in gaybden pek çok haberler verdiği şahit olan insanlar, artık Allah’a ve Efendimiz’in peygamberliğine iman etmeye davet edilmektedir. İman edip bir de salih amellerle dolu takvâ üzere bir hayat yaşarlarsa, kendilerine büyük ecirler verileceği müjdelenmektedir. O hâlde münâfık ve kâfirler îman etmeli, mü’minler de îmanlarını kuvvetlendirip takvâlarını artırmalıdır.

180. İman iddiasının ispatı için mal ve candan infak etmek gerekir. Yukarıda daha çok can infakından bahsedilmişti, şimdi de söz mal infâkına nakledilmiş bulunmaktadır. Bu da daha çok zekât ve sadaka sûretinde vukû bulur. Zekâtını verenler büyük bereketlere nâil olurken, bu farzı ihmâl edenler de korkunç tehditlerle karşı karşıyadırlar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır:

“Bir kimseye Allah Teâlâ mal verir, o da zekâtını ödemezse, bu mal kıyamet günü oldukça zehirli büyük bir yılan hâlinde karşısına çıkarılır. Yanaklarının üzerinde (gazap ve zehirinin şiddetini gösteren) iki siyah nokta vardır. O gün bu azgın yılan, mal sahibinin boynuna dolanıp (ağzını kapatacak şekilde) iki yanından şiddetle ısırır ve:

«–Ben senin (dünyada çok sevdiğin) malınım, ben senin hazînenim!» der.”

Daha sonra Rasûlullah (s.a.v), sözlerine delil olarak tefsirini yaptığımız bu 180. âyet-i kerimeyi okumuştur. (Buhârî, Zekât, 3; Tirmizî, Tefsir, 3/3012)

Âyet-i kerimede zekât ve sadakaya yaklaşmayanlar cimrilikle kınanmışlardır. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır:

“İnsanda bulunan en şerli şey aşırı cimrilik ve şiddetli korkudur”. (Ebu Davud, Cihâd, 20/2511)

Câbir (r.a) şöyle der: Rasûlullâh (s.a.v):

“–Ey Selime Oğulları, sizin büyüğünüz kim?” diye sordu.

“–Ced bin Kays’tır, ancak bize göre o cimri biridir” dedik. Bunun üzerine Allâh Rasûlü (s.a.v):

“–Cimrilikten daha kötü hangi hastalık vardır ki?! Bilâkis sizin büyüğünüz *Amr bin Cemûh*’tur” buyurdu. (Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, no: 296)

Amr (r.a), cömert bir insandı.

Ashâb-ı kirâm da cimriliğin ne kadar kötü bir haslet olduğunu ifade için:

“Hangi hastalık cimrilikten daha beter ki!” derlerdi. (Buhârî, *Humus*, 15, *Meğâzî*, 73; *Ahmed*, III, 308)

Gerçi “Allah’ın kereminden lûtfettiği nimetler”e maddî mânevî her türlü imkânlar dâhildir. Bu sebeple müfessirlerimiz bu âyetten, ilim infakını da anlamışlardır. Yahûdiler, Allah Rasûlü’nün gerçek peygamber olduğunu kitaplarında zikredilen vasıflardan bildikleri hâlde, bunu insanlara açıklamıyorlardı. Bugün de İslâm ve onun muazzez peygamberi hakkında bildiklerini insanlara anlatmakta cimrilik gösterenler, bilhassa da bu tür faaliyetlere mânî olmaya çalışanlar, âyetteki tehdide muhataptırlar.

Allah’ın ihsân ettiği nemetler hususunda cimrilik yaparak kâr ettiklerini zannedenler, aslında büyük bir ziyâna uğramışlardır. Zira onlar Allah’ın mülkünü Allah’tan kıskanmak gibi büyük bir ahmaklığa sürüklenmişlerdir. Bunun cezâsını da âhirette ağır ödeyeceklerdir. Hâlbuki bütün mülk Allah’a âittir. İsteddiği zaman istediği kuluna verir. Kulların elindeki mallar onlarda bâki kalacak değildir. Niha-yetinde ellerinden çıkıp Cenâb-ı Hakk’ın istediği kişilere geçecektir. Bu durumda hayattayken ve elinde imkân varken infak edenler, kazançlı çıkarken, cimrilik edenler de yine o mallardan mahrum kalacak ve ellerine zarardan başka bir şey geçmeyecektir.

“Semâvî mîras” da peygamberlik, ilim gibi nimetlerdir. Allah bunları da dilediğine lûtfeder. Dolayısıyla ehl-i kitap Allah Rasûlü’nün peygamberliğini kıskanmamalı ve ona tâbî olmalıdırlar. Bugün de Allah’ın velî kullarını, âlimleri ve semâvî mirastan pay alan diğer insanları kıskanmayıp kendilerinden istifade yoluna gitmek îcâb eder.

Şunu da unutmamalıdır ki, Allah Teâlâ, malı mülkü ve bütün imkânları kullarını imtihan etmek için vermektedir. Kullarının nasıl davrandığını en iyi bilen de O’dur. İnsanlar, Allah’ın kendilerini her an gördüğü ve ne yaptıklarını bildiği şuuruyla yaşarlarsa, yanlışlara düşmekten korunurlar.

Peygamber Efendimiz ile alâkalı önceki mukaddes kitaplarda zikredilen bilgiler husûsunda gerek başkalarına gerekse kendilerine karşı cimri davranan ve

Allah yolunda infâka teşvik eden âyetler sebebiyle ileri geri konuşan ehl-i kitaba cevap olarak buyruluyor ki:

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ
بَغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿181﴾ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ
بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿182﴾ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهْدَ إِلَيْنَا إِلَّا نُونَمَنْ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِينَا بِقُرْبَانٍ
تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ ﴿183﴾ فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ
الْمُنِيرِ ﴿184﴾

181. “Allah Teâlâ, o; «Allah fakirdir, biz ise zenginiz» diyenlerin sözünü elbette işittiştir. Onların (bu) söylediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız, sonra da: «Tadın o yakıcı cehennem azabını!» diyeceğiz.”

182. “Bu, (dünyada iken) yaptığımız (kötü ameller)in karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına aslâ zulmetmez.”

183. “Onlar, «Allah, bize, (gökten inen) ateşin yiyeceği bir kurban getirmediği hiçbir peygambere inanmayacağımıza dâir ahidde bulundu» dediler. De ki: «Benden önce nice peygamberler, size apaçık deliller ve dediğiniz o (mucize)yi getirdi. Eğer doğru sözlü iseniz, onları niçin öldürdünüz?»”

184. “(Rasûlüm!) Eğer seni yalanladılarsa (buna üzülme); senden önce nice rasuller yalanlandı. Hâlbuki onlar apaçık mucizeler, hikmetli sayfeler ve nûr saçan açık bir kitapla gelmişlerdi.”

Tefsir:

181-182. İnfâka ve Allah’a güzel bir borç (karz-ı hasen) vermeye¹⁵ teşvik eden âyetleri işittiklerinde yahûdiler, anlayışsızlık ve inatlarının şaşmaz bir delili olarak “Allah fakir düşmüş, bizden borç istiyor” gibi hezeyanlarda bulundular. (Vâhîdî, s. 137-138) Cenâb-ı Hak, Yüce Zâtı’na karşı büyük cürümler işlemeyi âdet hâline getirmiş olan yahûdilerin bu tür sözlerini, haksız yere peygamberlerini öldür-

¹⁵ Bakara 2/245.

mekle aynı seviyede tuttu ve onları şiddetli bir azâb ile tehdit etti. Âyette Allah'ın söylenen sözleri işittiği ve bunları kaydettiği ifâde edilerek tehdit daha kuvvetli hâle getirilmiştir.

Cenâb-ı Hak, kullarının bütün sözlerini işitir, bütün yaptıklarını görür ve bunları eksiksiz bir şekilde kaydeder. Âhirette bunların her birine karşılığını tam olarak verecek, kimseye haksızlık edilmeyecektir. Cehennemın yakıcı ateşine atılanlar, dünyadayken işledikleri günahlar sebebiyle bu duruma düşmüşlerdir. Zira Cenâb-ı Hak, kullarına en ufak bir zulümde bulunmaz.

183. Yahûdiler, hakikati kabule dâvet edildikçe inat ediyor ve çeşitli bahaneler buluyorlardı. Bir defâsında da Allah'ın kendilerine, gökten inen bir ateşin gelip kurbanını yakmadıkça kimsenin peygamberliğine inanmamayı emrettiğini söylediler. Önceki peygamberler zamanında, gökten bir ateş inerek takdim edilen kurbanları, sadakaları ve ganimetleri yakıp yok ederdi. Bu durum, o ibadetin kabul edildiğine bir delil olurdu. (Taberî, IV, 262; Zemahşerî, I, 218; Buhârî, Humus, 8; Müslim, Cihâd, 32)

Tevrat'ta, ateşin kurbanı yakması, Hz. İlyas'ın peygamberliğinin ispatlanması için gösterilen bir mucize olarak değerlendirilmektedir. (I. Krallar, 18, 19)

Lâkin böyle bir hâdisenin peygamberlerden mûcize olarak istenileceği yönünde herhangi bir emir yoktur. Diğer taraftan, Peygamber Efendimiz'in bundan daha kuvvetli mûcizeleri mevcuttur. Ancak inkârcıların maksadı samîmî bir şekilde mûcize istemek değil, işi yokuşa sürmektir. Nitekim daha evvelki peygamberler nice mûcizeler getirmiş, hatta ısrarla istedikleri ateş mûcizesini de göstermişti, lâkin inatçılar yine inanmamışlardır. Hatta böylesine mûcizeler getiren peygamberleri şehîd etmişlerdir. Bu da yahûdilerin ve o zihniyetteki kimselerin îman etmemek için bahaneler aradığını ve iddialarının doğru olmadığını gösterir.

Peki, Cenâb-ı Hak onların istediği mûcizeyi niçin indirmemiştir? Yüce Rabbimiz câhil insanoğlunun her isteğini hemen yerine getirmez. Zira insan kendisi için hayır isterken şerri de ister. Hatta başına taş yağdırılmasını isteyecek kadar câhilleşir. Bir de Cenâb-ı Hak, istenilen mûcizeyi gerçekleştirdikten sonra hâlâ îman etmeyenlerin üzerine büyük bir felâket indirir ve kimseye azâb etmediği şekilde azâb eder. (Ahmed, I, 242, 258)

Burada Allah Teâlâ, istedikleri mûcizeyi gerçekleştirmeyerek onlara merhamet etmiş ve mühlet tanımış olmaktadır. Diğer bir husus da, istedikleri bu mûcizenin indirilmesi, onların âyette bahsedilen yalan iddiâlarını tasdik mânâsına gelirdi. Yani her peygamber mutlaka kurban ve ateş mûcizesini getirmek mecbûriyetindeymiş gibi anlaşılırdı. Allah Teâlâ ise yalan bir iddiâyı tasdik etmez. (El-mahlî, II, 1243)

184. Yalanlanmak doğru insanların pek ağırına gideceği için Cenâb-ı Hak bu âyette Efendimiz (s.a.v)’i tesellî etmiş, inkârı meslek edinen kimselerin sözlerini kâle almaması gerektiğini bildirmiştir. Çünkü onların sözleri asılsızdır, herhangi bir temele dayanmaz. Onlara delil, mûcize ve ilâhî kitaplar da kâr etmez. Zira daha önceleri peygamberler, nice mûcizeler, hikmetli ve açık kitaplar getirdikleri hâlde yalanlanmış ve işkencelere mâruz kalmışlardır.

Bundan sonra mü’minlere tesellî, inkârcılara da tehdit olmak üzere buyruyor ki:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ

الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾

185. “Her canlı ölümü tadacaktır. Amellerinizin karşılığı ancak kıyamet günü tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulursa, gerçekten o kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, geçici ve aldatıcı bir faydadan başka bir şey değildir.”

Tefsir:

185. Bütün canlılar ölecek ve amellerinin esas karşılığını tam olarak âhîrette alacaklardır. Bu dünyada muhtelif sebeplerle iyilik ve kötülüklerin karşılığı tam olarak verilmez. Zira dünya, imtihan âlemidir, âhîret de hesap ve karşılık mahallidir. Bu sebeple, iyiliğinin karşılığını hemen göremeyenler üzülmemeli, kötülüğüne karşılık bulmayanlar da buna aldanmamalıdır. İmanla ölecek cehennemden kurtulup cennete nâil olabilenler, en mühim maksatlarına kavuşmuşlardır. Zaten **Hz. Ali** (r.a) de, “تَمَامُ النِّعْمَةِ: Nimetin tamamlanması” ifadesini bu şekilde tefsir

etmiştir. (Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, I, 201, [Bakara, 150])

Rasûlullah (s.a.v):

“Cennette bir kamçının kapladığı yer, hiç şüphesiz dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır. Dilerseniz şu âyet-i kerimeyi okuyun!” buyurmuş ve ardından bu 185. âyeti tilâvet etmişlerdir. (Tirmizî, Tefsir, 3/3013. Bkz. Buhârî, Cihâd, 73)

Yine bir hadis-i şeriflerinde:

“Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulmak isterse; ölümünü, Allah’a ve âhîret gününe iman ederek karşılasın ve diğer insanlara, kendisine yapılmasını istediği şekilde muâmele etsin!” (Müslim, İmâre, 46; Nesâî, Bey’at, 25)

Hâdiseye bu yönden bakıldığında, insanın dünyaya bakışı değişir. Buna göre dünya hayâtı, âhiret saâdetine nâil olmak için kullanılacak bir vâsıta hükmündedir. Âhiret kazancını hesaba katmadan sırf dünyalık elde etmek için çalışmak ise insanı aldatan değersiz bir ticâret malı gibidir. Dış görünüşü îtibariyle câziptir, ancak hakikatte içi çürümüş, bozulmuş ve işe yaramaz hâle gelmiştir. Kısa bir süre istifade edildikten sonra ölümle faydası nihâyete erer ve kullanılmaz hâle gelir. En mühim gâyesi dünyalık toplamak olan kimse, ölümle yüzleşince ne büyük bir aldanış içinde olduğunu idrak eder.

Bu hakikatleri idrak ederek dünyaya bakışımızı düzeltmeliyiz. Dünyada nice imtihanlarla karşılaşabiliriz ki bunların karşılığını ancak âhirette alabiliriz. İşte Cenâb-ı Hak, mü'minleri tesellî ve ehl-i kitâbın az önceki iddialarına cevap olarak şöyle buyuruyor:

لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾ وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَّسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾

186. “Mallarınız ve canlarınız husûsunda mutlaka imtihan edileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ sahibi olursanız, muhakkak ki bu, yapılması gereken en mühim işlerdendir.”

187. “Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, «Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve kesinlikle gizlemeyeceksiniz» diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler ve karşılığında çok az bir ücret aldılar. Aldıkları şey ne kötüdür!”

188. “Yaptıklarından dolayı sevinen ve yapmadıkları şeyler sebebiyle övülmekten hoşlanan kimselerin sakın azaptan kurtulacağını sanma! Çünkü onlara can yakıcı bir azap vardır.”

Tefsir:

186. Cenâb-ı Hak, mü'minleri malları ve canları hususunda devamlı imtihana tâbî tutar. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Erkek olsun, kadın olsun mü'min, Allah'a günahsız olarak kavuşuncaya kadar kendisinden, çoluk çocuğundan ve malından belâ eksik olmaz.” (Tirmizi, Zühd 57/2399; Ahmed, II, 287, 450; Muvatta', Cenâiz, 40)

Ashâb-ı kiram da gerek Mekke döneminde gerekse Medîne döneminde pek çok imtihanlardan geçmişlerdi. Bir taraftan yahûdilerin, 181 ve 183. âyetlerde gördüğümüz gibi Allah ve Rasûlü hakkındaki ağır sözleri ve şiirleriyle üzüliyor, bir taraftan da müşriklerle mücâdele ediyorlardı. Yahûdî şâir Ka'b bin Eşref, Hz. Peygamber'i hicveder yani alay eden ve kötüleyen şiirler söyler ve Kureyş müşriklerini onun aleyhine tahrik ederdi. Kureyş'in müşrik şâirleri de Allâh Rasûlü aleyhine şiirler söyler, insanları aldatarak Hak yolundan uzaklaştırırlardı. Ensâr'ın en güçlü şâiri Hassân bin Sâbit (r.a), müşrikleri hicvetmek için Rasûlullah (s.a.v)'den izin istedi. O da izin verdi. (Buhârî, Menâkıb, 16; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 156-157)

O devirde şiir, günümüz medyasına denk bir tesir gücüne sahipti.

Ehl-i kitap ve müşrikler Rasûl-i Ekrem Efendimiz'e ve ashâbına bu şekilde eziyet ederlerken Allah Teâlâ, onlara sabrı, takvâyı ve affı emretmişti. Rasûlullah (s.a.v), Bedir Gazvesi'nden önce bir gün, hasta olan Sa'd bin Ubâde'yi ziyârete gitmek üzere bir merkebe binmiş, Üsâme bin Zeyd'i de tergisine almıştı. Yolda, münâfık başı Abdullah bin Übey'in de bulunduğu bir meclise uğradı. Abdullah o sırada henüz “müslüman oldum” diyerek bey'at etmemişti. (Küfrünü açıkça ortaya koyuyordu.) Meclis; müslümanlar, yahûdiler ve puta tapan müşriklerden oluşuyordu. Abdullah bin Revâha (r.a) da oradaydı. Fahr-i Kâinât Efendimiz'in bineğinin tozu meclise ulaşınca, Abdullah bin Übey burnunu elbisesinin ucuyla kapatarak:

“–Bizi tozutma!” dedi.

Allâh Rasûlü (s.a.v) onlara selâm verip durdu, bineğinden indi, onları Allah'a îmâna dâvet etti ve kendilerine Kur'ân okudu.

Abdullah bin Übey:

“–Be hey adam! Bunları söylemekle iyi yapmıyorsun. Eğer söylediklerin hak ise meclisimizde bize eziyet verme, git evine, seni dinlemeye gelenlere bunları anlat!” dedi.

Abdullah bin Revâha (r.a):

“–Bilâkis ey Allâh'ın Rasûlü, sen bizim meclislerimize gel, biz bunu çok seviyor ve istiyoruz” dedi.

Müslümanlar, müşrikler ve yahûdiler atışmaya başladılar. Neredeyse birbirlerine hücum edeceklerdi ki, Allah Rasûlü (s.a.v) onları sâkinleştirdi. Gerginlik bitince, Rasûlullah (s.a.v) hayvanına binip yoluna devam etti ve Sa'd bin Ubâde'nin yanına geldi. Ona bu hâdiseden bahsetti. Sa'd (r.a):

“–Yâ Rasûlallâh! Onu affet, hoş gör! Sana kitâbı indiren Allah'a yemin ederim ki, Allah seni peygamber olarak gönderdiğinde bu belde halkı onu reis yapmak ve başına krallık tâcını giydirmek üzere anlaşmışlardı. Allah seni hak dîn ile gönderip onun krallığını suya düşürünce, buna çok üzüldü, âdeti yeryüzü ona dar geldi ve nefes alamaz oldu. Herhâlde bu yaptıkları ondandır” dedi.

Allah Rasûlü de Abdullah bin Übey'in davranışını affetti. Bu hâdise üzerine 186. âyet-i kerime nâzil oldu. Peygamber Efendimiz ve ashâbı, savaşa izin veren âyetin nüzûlünden önce, müşriklerden ve ehl-i kitâbdan gördükleri bu nevi eziyetlere sabreder ve -emroldukları üzere- onları affederlerdi. (Buhârî, Tefsîr, 3/15)

Kötülüğe, aynıyla karşılık vermek, kötülüklerin artmasına sebep olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, dünya zararlarını azaltmak için sabrı, âhîret zararlarını azaltmak için de takvâyı emretmiştir. Bu durumda âyet-i kerime, dünyâ ve âhîretin tüm âdâbını öz olarak ifâde etmektedir. (Râzî, IX, 105)

Âyetin sonunda, hayattaki imtihanlar ve gayr-i müslimlerin eziyetleri karşısında gösterilecek sabır ve takvânın, mutlaka yapılması gereken, son derece ehemmiyetli, şerefli, azim ve sebat gerektiren işlerden olduğu beyan edilmektedir.

Allah Teâlâ'nın tecrübe ve imtihan ile bir şeyi öğrenmekten münezze ve müstağnî olduğu herkesçe mâlumdur. Bu gibi âyetlerde imtihan etmek mânâsına kullanılan kelimeler, “imtihan muâmelesi yapmak” anlamında bir istiâredir. Bunun nüktesi de insanlara, ilmî tecrübenin ne kadar mühim olduğunu ve her harekette tecrübenin esas alınması gerektiğini anlatmaktadır. (Elmalılı, II, 1251)

187. Ehl-i kitap, müslümanlara zarar veriyor ve ezâ ediyordu. Hâlbuki Cenâb-ı Hak, onlardan söz almış, İlâhî kitabı ve orada peygamberliği haber verilen Hz. Muhammed Mustafâ'yı insanlara anlatıp, hiçbir şeyi gizlememelerini emretmişti. Lâkin onlar ilâhî kitaplara sırt çevirdiler, iltifat etmediler ve onları küçümsediler, verdikleri sözü terk ettiler, önemsemediler ve unuttular, onun üzerinde düşünmediler, onunla amel etmediler ve saygı göstermediler. Hakkı gözden çıkarıp gizlediler. Azıcık dünya menfaati karşılığında sükût ettiler, kitaplarını değiştirdiler ve insanlara yanlış mâlûmât verdiler. Bu yaptıkları ihânetin karşılığında aldıkları dünyalık ne kadar çok da olsa âhîret ecri yanında pek kıymetsiz kalır.

İşte yahûdi ve hristiyanlar böylesine zararlı ve kötü bir alışveriş yapmışlardır. Neticede Peygamber Efendimiz'e ve müslümanlara hem kendileri ezâ etmiş

hem de müşrikleri buna kışkırtmışlardır. Hâlbuki herkesten evvel onların îman edip Allah'ın dînine yardımcı olmaları gerekirdi.

Bazı müfessirler, kendilerine Kur'ân-ı Kerim gibi en yüce bir kitap lûtfedildiği için, bahsedilen misâka -delâlet yoluyla- müslümanların da dâhil olduğunu beyân ederler.¹⁶ Yâni, müslümanlar da Kur'ân'ı, Peygamber Efendimiz'i ve onun Sünnet-i Seniyye'sini insanlara açıklayıp anlatmakla mes'ûldürler. Allah onlardan da söz almıştır. Bu hususta yavaş davranmamalı ve hiçbir şeyi gizlememelidirler. Nitekim **Ebû Hüreyre** (r.a):

“Şâyet Allah Teâlâ, kitap ehlinden söz almış olmasaydı, ben size hiçbir hadis rivâyet etmezdim” demiş ve bu âyet-i kerimeyi okumuştur. (Hâkim, I, 190/366. Bkz. Buhârî, İlim, 42; Vudû, 24; Hars, 21)

Bu mes'ûliyet şuuru, Ebû Hüreyre Hazretleri'ni Kur'ân ve Sünnet'in en başta gelen hâdimi eylemiş ve en çok hadis rivâyet eden sahâbî mevkiine yükseltmiştir.

188. Mîsâkını bozan, verdiği sözden dönen ve dünya menfaati için Allah'ın kitabını değiştiren veya gizleyen kimseler, yaptıklarının iyi ve faydalı bir şey olduğunu zannetmesinler. Onlar bu dünyada az bir fayda elde etseler de âhrette kurtulamayacaklar ve şiddetli bir azâba dûçâr olacaklardır.

Konunun akışı ehl-i kitapla ilgili olmakla birlikte, gelen rivâyetlerden âyet-i kerimenin, burada yerilen ahlâk ve karakterdeki bütün insanlara şâmil olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Saîd (r.a) şöyle anlatır:

Rasûlullah (s.a.v) sefere çıktığında, bir takım münafıklar geride kalır, harbe iştirak etmezlerdi. Peygamber Efendimiz döndüğünde ise yeminler ederek özür dilerlerdi. Üstelik yapmadıkları şeylerden dolayı da övünmek isterlerdi. Bu sebeple Allah Teâlâ 188. âyeti inzâl buyurdu. (Buhârî, Tefsîr, 3/16; Müslim, Münâfikîn, 7)

Bu münâfiklar, seferde müslümanların başına hoşlanılmayacak bir şey gelirse bu gazveden geri durduklarına sevinirlerdi. Eğer gazve hoşlarına gidecek şekilde sonuçlanırsa, bu sefer de gelip Hz. Peygamber'e yeminler ederek mazeretler üretir ve yapmadıkları bu işle, yani katılmadıkları bu gazve ile övülmelerini isterlerdi. (Vâhidî, s. 141)

Yine yahûdiler, Hz. Peygamber (s.a.v)'in (Tevrat'ta zikredilen) isim ve sıfatlarını gizleyip bu yaptıklarına seviniyorlardı. Bir de kendilerini tezkiye ediyor ve “Biz oruç, namaz ve zekât ehliyiz, biz İbrahim'in diniüzereyiz” diyorlardı. Kendilerini bununla avutarak Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğini inkârda ağız birliği ettiklerine seviniyor, bu vasıflarıyla övülmek istiyorlardı. (Taberî, IV, 273)

¹⁶ Elmalılı, II, 1252.

İbn-i Abbâs (r.a) şöyle der:

“Rasûlullah (s.a.v) ehl-i kitâba bir şey sordu, ancak onlar bunu gizleyip açıklamadılar. Ona başka şeyler söylediler. Bir de Efendimiz’e verdikleri (yalan) haberden dolayı sanki doğru haber vermiş gibi övünmek istediler. Bir yandan da hakikati gizlediklerinden dolayı “Muhammed’i inandırdık” diye sevindiler.” (Müslim, Münâfikîn, 8; Buhârî, Tefsîr, 3/16; Tirmizî, Tefsir, 3/3014)

İnsanları aldatan ve üç kuruşluk menfaat peşinde koşanlar, içine düştükleri rezâlete bakmadan bir de “âlim, mâhir, akıllı” diye medhedilmeyi bekler ve kendi kendilerine gururlanıp dururlar. Hakikatleri tahrif etmekten zevk alan bu mağrur kimselerin âkıbeti, elem verici bir azâba dûçâr olmaktır.

Gayr-i müslimlere, bilhassa da yahûdilerin “Allah fakirdir” hezeyanlarına cevap olmak ve inkârcıların hakkı bulandırmalarında kurtulmanın yolunu göstermek üzere, mü’minlere de istikâmet verilerek buyruluyor ki:

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا
وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا
سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

189. “Göklerin ve yerin hükümrânlığı Allah’a âittir. Allah her şeye kâdirdir/gücü yeter.”

190. “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde ve sürelerinin uzayıp kısılmasında, akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık delil ve ibretler vardır.”

191. “Onlar, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken (yâni devamlı) Allah’ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür ederler ve: «Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen bütün eksik sıfatlardan münezzehsin/uzaksın. Bizi cehennem azabından koru!» (derler.)”

Tefsir:

189. Göklerdeki ve yerdeki varlıkların, yâni bütün mahlûkâtın sâhibi ve idâre edeni Allah’tır. O, her şeye gâlip ve kâdirdir. O’nun her şeye gücü yeter. Bu sebeple, îmansızlar, Cenâb-ı Hakk’ın azâbından kurtulacaklarını zannetmesinler.

O dilediği her şeyi yapar. Allah'ın mülkünde yaşayanlar, O'nun emirleri istikâmetinde yaşamalılar. Allah'ın emirlerine karşı gelmek isteyenler, cezâyâ mâruz kalırlar.

190. Allah'ın emsâlsiz saltanat ve kudretini idrak edebilmemiz için, etrâfımızdaki ilâhî kudret akışlarına bakıp ibret almamız kâfîdir. Bunların en açık olanları, o muazzam göklerin ve yerin yaratılışı ile gece ve gündüzün muhteşem bir nizam ile birbirini tâkip etmesi, kısıp uzamasıdır. Allah'ın kâinâta koyduğu âhenk ve dengenin kusursuz olduğunu, asırlar geçmesine rağmen bir saniye bile şaşmadığını müşâhede etmekteyiz. Âyet-i kerimede, mekân ve zaman mefhumları dâhilindeki bütün mevcûdâtı tefekkür etmemiz arzu edilmektedir. Cenâb-ı Hak, bu hususta gâfil davrananları zemmederek şöyle buyurur:

“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüz çevirip geçerler.” (Yûsuf 12/105)

Âişe (r.anhâ) şöyle anlatır:

“Bir gece Rasûlullah (s.a.v) bana:

«–Ey Âişe! İzin verirsen, geceyi Rabbime ibâdet ederek geçireyim» dedi.

Ben de:

«–Vallâhi Sen'inle beraber olmayı çok severim, ancak Sen'i sevindiren şeyi daha çok severim» dedim.

Sonra kalktı, güzelce abdest aldı ve namaza durdu. Ağlıyordu... O kadar ağladı ki, elbisesi, mübârek sakalları, hattâ secde ettiği yer sırlıklam ıslandı. O, bu hâldeyken Hz. Bilâl namaza çağırmaya geldi. Ağladığını görünce:

«–Yâ Rasûlallâh! Allâh Teâlâ Siz'in geçmiş ve gelecek günahlarınızı affettiği hâlde niçin ağlıyorsunuz?» dedi.

Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v):

«–Allâh'a çok şükreden bir kul olmayayım mı? Vallahi bu gece bana öyle âyetler indirildi ki, onları okuyup da üzerinde tefekkür etmeyenlere yazıklar olsun!» karşılığını verdi ve 190-191. âyetleri okudu. (İbn-i Hibbân, II, 386; Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, IV, 157)

İbn-i Abbâs (r.a), 10 yaşlarında bir çocukken, Allah Rasûlü (s.a.v)'in teheccüd namazını öğrenmek için teyzesi Meymûne vâlidemizin odasında kalmıştı. Hâdisenin devamını kendisi şöyle anlatır:

“Gece teyzem Meymûne (r.anhâ)'nın odasında kaldım. Rasûlullah (s.a.v) âilesiyle bir müddet sohbet ettikten sonra uyudu. Gecenin son üçte biri olunca kalktı, semâyâ baktı ve 190. âyeti okudu...” (Buhârî, Tefsîr, 3/17, 18; Tevhîd, 27)

Diğer bir rivâyette de şu ifâdeler yer alır:

“...Gecenin yarısı olunca veya ondan az önce ya da az sonra olunca Rasûlullah (s.a.v) uyandı. Oturup elleriyle yüzünden uykuyu sildi. Âl-i İmran sûresinin son 10 âyetini okudu. Daha sonra kalkıp su kırbasına yöneldi ve güzelce abdest aldı...” (Buhârî, Tefsîr, 3/19; Ahmed, I, 242)

Peygamber Efendimiz’in bu âyetleri teheccüdlerde okumayı âdet edinmesi, tefekkürün, en güzel seher vakitlerinde yapıldığını göstermektedir.

Kur’ân’ın maksadı, kalpleri mâsivâdan kurtarıp mârifetullaha nâil eylemektir. Önceki âyetlerde bazı hükümler açıklanmış ve bâtil ehline cevaplar verilmişti. Bundan sonra ise kalpler Cenâb-ı Hakk’ın ulvî sıfatlarıyla nûrlandırılacaktır. Diğer taraftan, Kur’ân-ı Kerim’in sûreleri ve konuları, umûmiyetle öğüt ve ibret veren âyetlerle nihâyete erer.¹⁷ İşte bundan sonraki âyetler de, dikkatleri ibret alınması gereken hususlara çekerek âdetâ sûreyi hulâsa edivermiştir.

191. Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyet, kudret ve hikmetinin delilleri zikredildikten sonra şimdi de ubûdiyet/kulluk ile alâkalı hususlara geçilmiştir. Önceki âyet ulûhiyetin, bu âyet de ubûdiyetin kemâline delâlet etmektedir. Zira insan; ayakta, otururken, yatarken, çalışırken, istirahat ederken, yâni her hâlinde kalbiyle, zihniyle, diliyle ve âzâlarıyla zikir, tefekkür ve ibadet hâlinde olabilirse, akl-ı selîm sahibi bir mü’min kıvâmına ermiş demektir.

Buradaki zikirden maksadın “namaz” olduğunu söyleyen âlimler mevcuttur. Yani mü’min, gücü yettiği sürece ayakta, yorulunca oturarak, hasta ise yattığı yerden, yâni her hâlükârda çokça namaz kılmaya teşvik edilmiştir.

Göklerin ve yerin büyük bir âhenk içinde ve sağlam bir şekilde yaratılışını derin derin tefekkür edip, onlardaki hikmet ve sırlara âşinâ olmaya çalışmak, kulluk şuuruna erme bakımından büyük bir ehemmiyete sahiptir. Böyle bir tefekküre dalan insan, Allah’ın azamet ve kudretini idrak ederek hikmeti anlamaya başlar. Allah’ın gökleri, yeri ve ikisi arasındaki varlıkları oyun eğlence olarak, gâyesiz, nizamsız, dayanıksız ve boş yere değil,¹⁸ gerçek bir gaye ve hikmetle yarattığını¹⁹ kavrar. Bu şekilde Allah’ın mahlûkâtı üzerinde tefekkür ederek azamet-i ilâhiyeye yaklaşan insan, hemen Allah’a ilticâ eder ve hayatını, âhirete göre tanzim edip büyük hesap gününe hazırlık yapmaya başlar.

Ebû Süleyman Dârânî şöyle der:

¹⁷ İbn-i Âşûr, IV, 196.

¹⁸ Enbiya 21/16; Sâd 38/27; Duhân 44/38.

¹⁹ Hicr 15/85; Ahkâf 46/3.

“Evimden çıkıyorum, gözümün iliştiği her şeyde Allah’ın bana olan bir nimetini görüyorum. Hiç değilse ondan bir ibret alıyorum, ders çıkarıyorum.” (İbn-i Kesir, I, 447, [Âl-i İmrân 3/190])

Hasan Basrî Hazretleri şöyle buyurmuştur:

“Bir müddet tefekkürde bulunmak, bütün bir geceyi şuursuzca ibadet ederek geçirmekten daha hayırlıdır.”

“Tefekkür bir aynadır. Sana iyiliklerini ve kötülüklerini gösterir.” (İbn-i Kesir, I, 447, [Âl-i İmrân 3/190])

İsâ (a.s) şöyle buyurmuştur:

“Sözü nasihat, sükûtu tefekkür ve bakışı ibret olan kimselere müjdeler olsun!” (İbn-i Kesir, I, 448, [Âl-i İmrân 3/190])

Ömer bin Abdülaziz şöyle demiştir:

“Allah -azze ve celle- Hazretleri’ni zikrederek konuşmak çok güzel bir davranıştır. Allah’ın nimetleri üzerinde tefekkür etmek ise ibadetlerin en faziletli-sidir.” (İbn-i Kesir, I, 448, [Âl-i İmrân 3/190])

Hikmet ehli şöyle demişlerdir:

“Kim dünyaya ibret almadan bakarsa, kalb gözündeki bu gafleti nisbetinde bir körelme hâsıl olur.” (İbn-i Kesir, I, 448, [Âl-i İmrân 3/190])

Bişr bin Hâris el-Hâfî Hazretleri şöyle buyurur:

“İnsanlar Allah Teâlâ’nın azameti hakkında tefekkür etseler, O’na isyân edemez, günah işlemezlerdi.” (İbn-i Kesir, I, 448, [Âl-i İmrân 3/190])

Âmir bin Abdi Kays da der ki:

“Nebiy-i Ekrem (s.a.v)’in ashabından bir değil, iki değil, üç değil, pek çok kişiden işittim, şöyle buyuruyorlardı: «İmânın ışığı veya imânın nûru tefekkürdür».” (İbn-i Kesir, I, 448, [Âl-i İmrân 3/190])

Gökler ve yer hakkında düşünerek azamet-i ilâhiye karşısında hayran kalan mü’minler, tefekkürlerine duâ ve ilticâyı da katarak ibadetlerine büyük bir huşû ile devam ederler.

“**Sübhâneke**” ifadesi, insan aklının, göklerin ve yerin yaratılışındaki Allah’ın hikmetlerini idrakten âciz kaldığını ikrar ve tasdik etmektir. Allah Teâlâ bunları boş yere yaratmamış, her ne kadar aklımızla idrak edemesek de yüce hikmetler ve engin sırlarla vücûda getirmiştir.

Dua etmek isteyen kişi, âyette olduğu gibi evvelâ zikir ve tefekkür ile huşûya ermeli, ardından Allah Teâlâ'yı senâ etmeli, daha sonra da talebini zikretmelidir.

Bu âyette, temiz ve tam akıl sâhibi kimselerin vasıfları zikredilmiştir. Kişi ne kadar zikir, tefekkür ve Allah'a ilticâ hâlinde bulunabilir, etrâfındaki ilâhî sanat hârikalarından ibret alabilirse, o kadar akl-ı selîm sahibi sayılır.

Aynı zamanda bu âyet, müslümanları mahlûkât üzerinde tefekküre sevk ederken; hem Fizik, Kimyâ, Astronomi gibi tabiat ilimlerinin incelenmesini teşvik ediyor, hem de bu araştırmada bulunanlara büyük bir ders veriyor.

Cehennemden korunmak için Allah'a yalvaran akıllı mü'minler duâ hâlindeki tefekkürlerine şöyle devam ederler:

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا إِنَّنا سَمِعنا
مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا
مَعَ الْأَنْبِرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَأَتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ
الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

192. “Ey Rabbimiz! Doğrusu sen, kimi cehenneme koyarsan, onu gerçekten rezil rüsvâ ettin demektir. Zâlimlerin hiç yardımcısı yoktur.”

193. “Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, «Rabbimize îman edin!» diye îmâna çağırان bir dâvetçiyi (Peygamber'i, Kur'an'ı) işittik ve hemen îman ettik. Rabbimiz, günahlarımızı mağfîret eyle, kusurlarımızı bağışla, canımızı hayırlı ve itaatkâr kullarıyla beraber al (bizi onlardan eyle)!”

194. “Rabbimiz! Bize, peygamberlerin vasıtasıyla vaad ettiklerini de ikram eyle ve kıyamet günü bizi rezil-rüsvâ etme! Şüphesiz sen vaadinden dönmezsin!”

Tefsir:

192. Mü'minlere lûtfedilen nimetlerin zirvesi, cehennemden kurtulup cennete nâil olmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın gazap ve kahır tecellîsinin mazharı olan cehennem, maddî ve mânevî azapların mekânıdır. Orada bedenler ızdırap görecektir. Lâkin rûhların mânevî azap ve ızdırabı daha büyük ve daha şiddetli olacaktır. Nitekim âyet-i kerimede cehenneme giren insanların son derece rezil rüsvâ olacağı

beyân edilerek, kıyâmet günü hor ve hakîr düşmenin, başa gelebilecek en büyük belâlardan olduğu hissettirilmektedir. Akl-ı selim sâhibi mü'minler burada cehennem azâbından Allah'a sığınmaktadırlar. Ancak duâlarından anlaşıldığına göre onların asıl masadı huzûr-i ilâhîde rezil olmaktan kurtulmaktır. Zira bütün kemâl sıfatlarla muttasıf olan Allah Teâlâ'nın karşısına suçlu olarak çıkmak ve O'nun tarafından cehennemde cezâlandırılmak ne büyük bir utanç vesilesidir. Hisli gönüller için bundan büyük bir azap olabilir mi! Asıl helâk da budur zaten. Bu sebeple hemen 194. âyette, kıyâmet günü rezil rüsvâ etmemesi için Yüce Rabbimize nasıl duâ edeceğimiz öğretilmektedir. Hz. İbrahim (a.s) da, tekrar diriltildiğimiz gün küçük düşmemek için Allah'a yalvarmıştır. (Şuarâ 26/87)

O gün hüküm Allah'a âittir. Küfür üzere devam ederek kendilerine zulmedenlere orada yardım edebilecek kimse yoktur.

193. Huzûr-i ilâhîde rezil olmak gibi büyük bir mânevî azaptan kurtulmak ve kıyâmette yardımcısız kalmamak isteyen akıllı insanların yapması gereken şey, "Rabbimize îmân edin!" diye îmâna dâvet eden ve bunun için pek çok iknâ edici deliller sunan Peygamber Efendimiz'e ve Kur'ân-ı Kerîm'e icâbet etmektir. Îmandan sonra yapılması gereken ilk iş de, günah ve kusurlardan uzak durup onlardan temizlenmeye çalışmaktır.

Âyetten anlaşıldığına göre bir müslüman, îmânını ve Peygamber Efendimiz'e itaatini vesîle edinerek Allah'tan af dileyebilir. Bundan sonra da, itaatkâr ve sâlih kullardan olup, son nefesini bu hâl üzere verme gayreti içinde olmalıdır. Yani bir mü'min, Allah'ın râzı olduğu bir kul olarak yaşamalı, böyle insanlarla birlikte bulunmalı ve âhirette de onlarla birlikte haşrolunmak için duâ etmelidir. Şunu da unutmamalıdır ki; kişi yaşadığı hâl üzere ölür ve öldüğü hâl üzere haşrolunur. (Münâvî, Feyz, V, 663; Zemahşerî, V, 247, Câsiye 45/21 tefsirinde)

Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Yoksa kötülük işleyenler, hayatlarında ve ölümlerinde kendilerini, îman edip sâlih ameller işleyen kimselerle bir tutacağımızı mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!" (Câsiye 45/21)

Rasûlullah (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

"Her kul öldüğü hâl üzere diriltilir." (Müslim, Cennet, 83)

Âyetin son kısmından anlaşıldığına göre tefekkür ehli mü'minler, sonunda Allah'a kavuşmayı arzu ediyorlar. Efendimiz'in beyânına göre:

"Kim Allah'a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever." (Buhârî, Rikâk, 41; Müslim, Zikir 14-17)

194. Bütün korkuları Cenâb-ı Hakk'ın huzûrunda utanç verici bir vaziyete düşmek olan mü'minler, duâlarında Allah'a; "Bizi âhirette rezil ü rüsvâ etme!" diye yalvarıyorlar. Bunu talep ederken de Cenâb-ı Hakk'ın şu vaad-i ilâhîsine istinâd ediyorlar:

"...Allah o gün Peygamber'ini ve onunla beraber olan mü'minleri utandırmaz, rüsvâ etmez..." (Tahrim 66/8)

Mü'minler Allah'a; "Mâdem ki sen Nebiyy-i Ekrem'inle birlikte îmân edenleri de utandırmayacağını vaad ediyorsun, işte biz de îmân ediyoruz, ey Rab-bimiz bizleri de o gün rezil rüsvâ eyleme!" diyorlar.

Bu hâllerile de Allah'a güvendiklerini ve O'na karşı hüsn-i zan beslediklerini ortaya koyuyorlar.

Allah Teâlâ, müttakîlere mükâfât, yardım ve saadet, fâsıklara da azâb vaad etmiştir. Bu durumda âyet-i kerimeden anlaşılacak bir mânâ da şudur:

"Allah'ım! Vaad ettiğin şeyleri kazandıracak amelleri işlemeye bizi muvaffak kıl, azâbına müstahak olacağımız amellerden de bizi muhâfaza buyur!"

Âmîn!

Mü'minlerin bu niyâz ve yalvarışına Cenâb-ı Hak'tan şöyle cevap geliyor:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ
فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ
سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ
الثَّوَابِ ﴿195﴾ لَا يَغُرَّتْكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿196﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَا لَهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿197﴾ لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْآبِرَارِ ﴿198﴾

195. "Bunun üzerine Rableri, onların dualarına şöyle icâbet buyurdu: Ben, erkek olsun kadın olsun içinizden çalışan hiç kimsenin amelini boşa çıkarmayacağım. Siz hepiniz birbirinizdensiniz (aranızda bir fark yok). Hicret eden, yurtlarından çıkarılan, benim yolumda eziyete uğrayan, cihâd eden ve bu uğurda öldürülen kimselerin kötülüklerini mutlaka örteceğim ve onları

**zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafından-
dandır. Mükâfâtın en güzeli dâimâ Allah'ın katındadır.”**

196. **“Kâfirlerin (istediklerini yapıp refah içinde) diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın!”**

197. **“(Onların bu hâli) azıcık bir istifâdeden ibârettir. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir meskendir!”**

198. **“Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınan müttakîler için, Allah tarafından bir ikram olarak, zemininden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. İtaat ehli sâlih kullar için Allah katındaki (nimetler) daha hayırlıdır.”**

Tefsir:

195. Allah'ı zikir, azamet-i ilâhiyeyi tefekkür, mahlûkattan ibret alma ve tesbih ile kalb rikkat kazandıktan sonra büyük bir huşû ve samimiyetle niyâz ve ilticâda bulununca, Cenâb-ı Hakk'ın derhal icâbet ettiği görülmektedir.

Hasan-ı Basrî Hazretleri:

“Onlar, Rableri dualarına karşılık verinceye kadar «Rabbenâ! Rabbenâ! (Rabbimiz! Rabbimiz!)» diye yalvarıp durdular” buyurmuştur. (Kurtubî, IV, 318)

Câfer-i Sâdık Hazretleri:

“Üzücü ve tehlikeli bir işle karşılaşan kişi, beş defa «Rabbenâ!» derse, Allah onu korktuğundan emin kılar ve arzusuna nâil eyler” buyurmuştu. Kendisine:

“–Bu nasıl olur?” diye sorulunca:

“–İsterseniz Âl-i İmrân sûresinin 191-194. âyetlerini okuyunuz!” cevabını verdi. (Kurtubî, IV, 318)

Rivâyete göre âyet-i kerime, **Ümmü Seleme** vâlidemizin:

“–Yâ Rasûlallah! Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de kadınların hicretiyle ilgili bir şey zikretmiyor?!” sözü üzerine nâzil olmuştur. (Tirmizî, Tefsîr, 4/3023)

Kur'ân-ı Kerim'deki ifadeler, dil kâideleri îtibariyle daha çok müzekker (erkeklere yönelik) ise de mânâ olarak bütün insanlara hitap etmektedir. Arapça'daki **“Tağlîb Kâidesi”** îcâbı, ilâhî hitaplar erkek, kadın bütün insanlara yöneliktir. Zira Allah katında erkek ile kadının farkı yoktur. Kim daha güzel ameller işler ve daha çok takvâ sahibi olabilirse o üstündür. İki cinsten her birinin diğesinde

olmayan bazı husûsiyetler taşıması tabiîdir. Ancak bunlar üstünlük sebebi değil birbirini tamamlayıcı husûsiyetlerdir. Kadınla erkek birbirinin tamamlayıcısı ve bir bütünü parçaları mesâbesindedir. Biri olmayınca diğeri de olamaz.

Artık kadın olsun erkek olsun kim Allah yolunda fedâkârlıkta bulunur, hicret eder, dinini yaşadığı için memleketinden çıkarılır, bu uğurda kavî ve fiilî meşakatlere katlanır, İslâm'ın yücelmesi için malıyla, canıyla, ilmiyle... cihâd eder ve bu yolda şehîd edilirse, Allah onun günahlarını affeder ve cennetine koyar. Orada kendisine, akla hayale gelmez nimetler lûtfeder. Onun dünyada yaptığı amellere ve katlandığı sıkıntılara kendi katından karşılık ve mükâfâtlar ihsân eder. Allah'ın verdiği mükâfât ise her şeyin üstünde ve her şeyden daha hayırlıdır. Bundan daha iyi ve güzelini düşünmek mümkün değildir.

196-197. Mü'minler dünyada meşakkat çekiyor ve fakirliğe mâruz kalıyor, kâfirler ise nimetler içinde yüzüyor diye üzülmemek gerekir. Bu dünyâ bir imtihan âlemidir ve hayat sadece bu dünyadan ibaret değildir. Bunun bir de âhîret tarafı vardır ki ebediyyen devam edecektir. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

“Âhirete göre dünya, sizden birinizin parmağını denize daldırmasına benzer. O kişi parmağında ne kadar cık bir su kaldığına baksın!” (Müslim, Cennet, 55)

Bu âyet-i kerimelerin muhtelif ülkelerde ticaret yapıp bol kazanç elde eden müşrikler ve yahûdiler hakkında nâzil olduğu rivâyet edilir. Bazı mü'minler:

“–Allah'ın düşmanları şu gördüğümüz bolluk ve refah içinde yüzerken biz açlık ve sıkıntıdan neredeyse öleceğiz” demişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu hakikatleri beyân eyledi. (Vâhidî, s. 143; Râzî, IX, 124)

Cenâb-ı Hak, dünyada imtihan maksadıyla kâfirlere daha çok verip mü'minleri mahrum bırakabilir. Yine mü'minler imkânlarını Allah yolunda kullanarak kendi istedikleri gibi gezip dolaşamayabilirler. Bunlara aldanmamalıdır. Dünya malını, insanın Allah katındaki değerinin bir ölçüsü zannetmemelidir. Allah kâfirlere mühlet verir, imkân açar, onlar da nasiplerini bu dünyada yer bitirirler. Ancak bu dünya çok kısadır. Hemen bitiverir. Onun ardından inkârcılar için kötü bir azap, Allah yolunda meşakatlere katlanan mü'minler için de ebedî bir saâdet başlar.

198. Cenâb-ı Hak, Rab'lerinin emrine muhâlif davranmaktan sakınan ve O'nun rızâsını kazanmak için gayret sarfeden müttakî kullarını ebedî olarak kalacakları ve istedikleri her şeyi bulacakları cennetlere koyar. Bu, onlara Allah katından lûtfedilen bir ikrâm-ı ilâhîdir.

“**Nüzül**” kelimesi, misafiri ağırlamak için ona ikram edilen yiyecek, içecek vb. ikramlara verilen bir isimdir. Yüce Allah mü'minlere değer verdiği için onlara ihsân edeceği nimetlere bu ismi vermiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın “**ebrâr**”, yâni itaatkâr, hayır ehli, iyi ve sâlih kullarına vereceği mükâfâtın, kâfirlerin dünyada istifade ettiği nimetlerden daha hayırlı olduğu muhakkaktır. Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“*Cennette yay kadar bir yer, üzerine güneşin doğup battığı her şeyden daha hayırlıdır.*” (Buhârî, Cihâd 5, 6; Bed'ü'l-Halk, 8; Rikâk, 51; Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 17)

Rasûlullah (s.a.v) “**ebrâr**” kelimesini açıklayarak şöyle buyurmuştur:

“*Allah Teâlâ (Kur'ân-ı Kerîm'de) bazı kullarını «Ebrâr» diye isimlendirmiştir. Çünkü onlar hem baba ve annelerine hem de çocuklarına iyilik ve ihsanda bulunmuşlardır. Anne-babanın senin üzerinde hakları olduğu gibi aynı şekilde çocuklarının da senin üzerinde hakları vardır.*” (Heysemî, VIII, 268)

Buraya kadar kitap ehlinde olan yahûdi ve hristiyanların kötülüklerinden bahsedilmiştir. Buna bakarak onların hepsinin de kötü olduğu, bir müddet geçici dünya menfaatinden istifâde ettikten sonra ebedî azâba dâ'îr olacağı düşünülmemelidir. O kâfirler içinden de samimî bir şekilde mü'minler topluluğuna katılarak hüsn-i hatimeye nâil olanların bulunduğu unutulmamalıdır. Onların içinden de îman eden akıllı kişiler çıkmış ve bundan sonra da çıkmaya devam edecektir. Dolayısıyla mü'minler, ye'se/ümitsizliğe düşmeden bütün insanları İslâm'a dâvete devam etmelidirler. Bu hakikati beyan etmek için şöyle buyrulmuştur:

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا

يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمًّا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿199﴾

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿200﴾

199. “**Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, onlar Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene îman ederler. Allah'a karşı derin bir huşû (saygı, korku ve teslimiyet) içindedirler. Allah'ın âyetlerini basit bir menfaat karşılığında satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.**”

200. “**Ey îman edenler! Sabredin, sebât gösterin, sabır yarışında düşmanlarınızı geçin, (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'ın emirlerine itaatsizlikten sakının ki felâha erebilesiniz.**”

Tefsir:

199. Müslüman olan **Habeş Necâşîsi** Ashama vefat ettiğinde, Rasûlullah (s.a.v):

“–Bugün Allah’ın sâlih kulu Ashama vefât etti!” buyurup namazgaha çıkmış ve ashabını saf hâline getirip Necâşî için (gıyabî) cenaze namazı kıldırmişti. (Müslim, Cenâiz, 65, 62-67)

Bu hâdiseyi istismar etmek isteyen münafıklar:

“–Habeşistan’da ölen ve hiç görmediği bir hristiyanın namazını kılıyor!” demişlerdi. Bunun üzerine bu âyet inmiştir. (Vâhidî, s. 144)

Mücâhid, bu âyet-i kerimenin ehl-i kitaptan müslüman olanların tamamı hakkında nâzil olduğunu söyler. Bilhassa, ehl-i kitaptan müslüman olup da bazı zarûretler sebebiyle îmanını açıklayamayan ve onlar arasında yaşayan mü’minler kastedilmektedir. Bunlar, münâfıkların zıddıdır. Âyet de zâten münâfıklara cevap mâhiyetindedir. (İbn-i Âşûr, IV, 207)

Allah’a îmanlarının yanında hem Kur’ân’a hem de kendi kitaplarına inanan, Allah’a itaat edip boyun eğen ve acizyetlerinin farkına varan ehl-i kitap, diğerleri gibi kendi kitaplarını tahrif edip değıştirmez ve kimseden gizlemezler. Kitaplarında ne buyrulmuşsa, onu doğru bir şekilde insanlara anlatırlar. İşte böyle olan ehl-i kitaba Cenâb-ı Hak husûsî bir ecir verir. Çünkü zor bir işi başarmışlardır. Diğerlerinin kapıldığı gurur, kibir ve haset illetlerine mağlup olmamışlardır. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

“İşte onlara, sabretmeleri sebebiyle mükâfatları iki defâ verilecektir...” (Kasas 28/54. Bkz. Hadîd 57/28)

Cenâb-ı Hak herkesin hesabını çok çabuk görür ve mükâfatlarını da hemen verir. O her şeyi bilir, düşünmeye ve araştırmaya ihtiyacı yoktur. Yüce bir kudrete sahip olduğu için, ne kadar çok olurlarsa olsunlar, insanların hesabını çok çabuk görür.

200. Sûrenin son ayetinde, dünya hayatında düşmanlara karşı muzaffer olmanın ve âhiret nimetlerini elde ederek kurtuluşa ermenin yolunu gösteren, mânâsı geniş lafzı çok özlü tavsiyeler yer almıştır. Burada aynı zamanda Bakara sûresinin nihâyetindeki **“Kâfirlere karşı bize yardım eyle!”**²⁰ duâsına da cevap verilmiştir.

İnsan için en büyük fazilet **sabırdır**. Ahlâkî melekelerin hiçbiri sabırla boy ölçüşemez. Onun için Allah’ın kitabında sabır kadar çok zikredilen, sabır kadar çok emredilen başka bir seciye yoktur. Ancak sabır, zillete katlanmak değil, meşakatlere tahammül etmektir. Sonunda katlanılmayacak acılarla yüz yüze gel-

²⁰ Bakara 2/286.

memek için önceden her türlü zorluklara ve sıkıntılara mertçe ve insanca tahammül göstermektir. Allah yolunda, din uğruna, millet için rahatını, uykusunu, malını, canını fedâ edivermektir. Yoksa bu fedâkârlıkların semtine uğramadan miskin miskin oturup, sonra da hissesine düşen rüsvâlığı “Ne yapalım, kader böyleymiş, tahammül etmeli...” diye hazmetmeye çalışmak hiçbir zaman sabır ile telif edilemez.²¹

Rasûlullah (s.a.v), sabrın çeşitlerini ve fazîletini beyân ederek şöyle bu-yurmuştur:

“Sabır üçtür: Musîbetlere karşı sabır, kullukta sabır ve günah işlememekte sabır. Kim, kaldırılincaya kadar musîbete güzelce sabrederse Allah ona üç yüz derece yazar. Her iki derece arasında semâ ile arz arası kadar mesâfe vardır. Kim de tâatte sabrederse Allah ona altı yüz derece yazar. Her iki derece arasında yeryüzü ile yerin yedi kat altı arası kadar mesâfe vardır. Kim de mâsiyete (günaha) karşı sabrederse Allâh ona dokuz yüz derece yazar. İki derece arasında yer ile Arş arası kadar mesâfe vardır.” (Suyûtî, II, 42; Deylemî, II, 416)

Âyetteki “وَصَابِرُونَ” kelimesinin iki mânâsı vardır:

1. Hakkı müdâfaa ederken, kâfirlerin bâtil dâvâları uğruna sarfettiği gayretten daha fazla gayret gösterin ve sebât edin! Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin!

2. Kâfirlerle savaşırken şecaat, yiğitlik ve kahramanlık gösterme husûsun-da birbirinizle yarışın!

Hasan Basrî Hazretleri, “Sâbirû: sabır ve sebât gösterin” emrinden kastın, beş vakit namaza sebat ile devam etmek olduğunu ifade etmiştir. (Kurtubî, IV, 323)

Şöyle de açıklanmıştır: “**Musâbere**, nefsin arzularına devamlı muhalefet etmektir. Nefis, bir şeye dâvet ederken, kişinin ona gitmeyip vazgeçmesidir. (Kurtubî, IV, 323)

Lügatte “düşmanın geleceği yeri bekleyip korumak” mânâsına gelen **ribât**, ıstılahta “Allah yolundan ayrılmamak, düşmana karşı uyanık ve hazırlıklı bulunmak” anlamlarına gelir. İster süvari ister piyade olsun, sınır boylarında bekleyen kimseye “nöbetçi, nöbet bekleyen” anlamında “**murâbit**” denilmiştir. Murâbit, “bir müddet beklemek için sınıra giden kimse” demek olup ıstılahta, silâh altında bulunan, kışla ve karakollarda duran ve nöbet bekleyen asker için kullanılır.

²¹ Abdülkerim ve Nuran Abdülkâdiroğlu, *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri, Mev'ıza ve Hutbeleri*, Ankara 1992, s. 82-83.

Bir namazdan sonra diğeri beklemeye de **ribât** denilmiştir. Ebû Hüreyre (r.a)'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v) bir gün:

“–Size, Allah’ın kendisiyle günahları yok edip, dereceleri yükselttiği amel-leri haber vereyim mi?” buyurmuştu.

Ashâb-ı kirâm:

“–Evet, haber veriniz ey Allah’ın Rasûlü!” karşılığını verdiler.

Rasûlullah (s.a.v) Efendimiz:

“–Güçlüklere rağmen abdesti güzelce almak, mescitlere doğru çokça adım atmak ve bir namazdan sonra diğeri gözlemektir. İşte, bekleyeceğiniz en faziletli nöbet (ribât) budur” buyurdu. (Müslim, Tahâret, 41)

Takvâ, kişinin Allah’ın gazabından ve azabından kendini korumasıdır. Bu da ancak Allah’ı tanımak, O’nu razı edecek ve gadaplandırarak şeyleri bilmekle mümkündür. Bunları bilmek ise Allah’ın kitabını anlamaya, Peygamberi’nin sünnetini ve bu ümmetin “selef-i sâlihîn” denilen büyüklerinin hayatını bilmeye ve onları örnek almaya bağlıdır. Kim hakkı ve ehlini korumak, dâvetini yaymak uğrunda sabreder, mânîlere direnir, tehlikelere karşı uyanık olup gerekeni yapar ve Allah’ın emrine saygısızlıktan sakınır, diğeri işlerinde de bu kâideleri göz önünde bulundurursa kurtuluşa erer ve Allah katındaki saâdete nâil olur.

Geçen iki sûreyi hulâsa etmek gerekirse:

Bakara sûresinde umûmiyetle ulûhiyet mevzûu işlenmiş, Âl-i İmrân’da ise peygamberlik konusu ele alınarak bütün yönleriyle ortaya konmuştur.

Bakara sûresinde yahûdilikle, bu sûrede ise hristiyanlıkla alâkalı hususlara ağırlık verilmiştir.

Bakara sûresinde Hz. Âdem’in, bu sûrede ise Hz. İsâ’nın yaratılışı konu edilmiş ve iki yaratılış arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir.